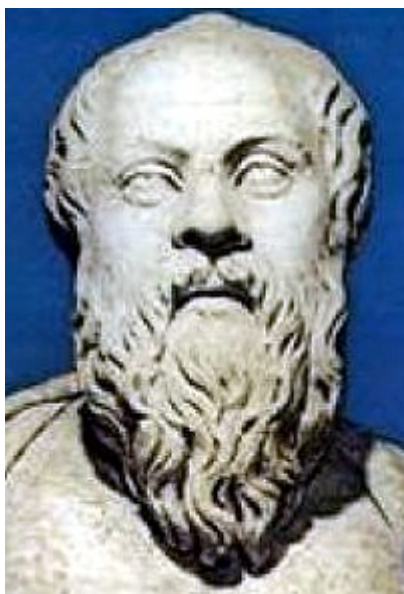

Απολογία Σωκράτους (Πλάτων)

Μία από τις μελανότερες σελίδες της ιστορίας της αθηναϊκής δημοκρατίας υπήρξε, χωρίς αμφιβολία, η θανατική καταδίκη του Σωκράτη, το 399 π.Χ. Από τότε μέχρι σήμερα, επί 2.400 χρόνια περίπου, πλήθος μελετητών ασχολήθηκε μ' αυτήν την παράδοξη στιγμή ενός πολιτεύματος, που θεωρήθηκε ιδανικό πρότυπο ελεύθερης συμμετοχής των πολιτών στη διακυβέρνηση του κράτους. Γιατί οι Αθηναίοι, εν πλήρει δημοκρατία, πήραν την απόφαση, να θανατώσουν τον εβδομηντάχρονο φιλόσοφο; Τί τους ενοχλούσε τόσο πολύ, ώστε να μην μπορούν να περιμένουν λίγο ακόμα (όπως κι ο ίδιος τους λέει στην απολογία του) μέχρι να

πεθάνει από φυσικό θάνατο; Δεν αμφέβαλε ποτέ κανείς, ούτε και οι ίδιοι οι εχθροί του και οι κατήγοροί του, ότι ήταν τίμιος, ανιδιοτελής, νομοταγής. Με πολύ πάθος, που παραδόξως δεν έχει σβήσει ο χρόνος, οι ανά τους αιώνες θαυμαστές και εχθροί του προσπάθησαν να εξηγήσουν την περίεργη απόφαση των Αθηναίων. Γεγονός είναι ότι η προσωπικότητα του Σωκράτη, πάντοτε επίκαιρη και αμφιλεγόμενη, εξακολουθεί ακόμα και σήμερα να προκαλεί έντονα συναισθήματα. Κανείς δεν μπορεί να τον δει αδιάφορα.

Η αλήθεια είναι ότι υπάρχουν και άλλες περιπτώσεις ανθρώπων, όπως ο Αναξαγόρας (430 π.Χ.), ο Διαγόρας (411 π.Χ.), ο Πρωταγόρας, που διώχτηκαν για τις ιδέες τους. Οι Αθηναίοι ήταν ιδιαίτερα ευαίσθητοι σε θέματα θρησκείας. Μάλιστα το τελευταίο τέταρτο του 5ου αιώνα εντάθηκαν στην Αθήνα οι διώξεις πνευματικών ανθρώπων. Αυτό ίσως να οφειλόταν στο ότι ήταν η εποχή του Πελοποννησιακού Πολέμου (ένα είδος παγκόσμιου πολέμου της εποχής) και η ανθρώπινη κοινότητα, πανικόβλητη, ήθελε πάση θυσία να διατηρήσει τη συνοχή της με την ομοιόμορφη συμπεριφορά των μελών της.

Ενώ όμως άλλοι γλίτωσαν φεύγοντας από την Αθήνα, ο Σωκράτης, παρ' όλο που είχε τη δυνατότητα να φύγει —ως την ημέρα της δίκης του κυκλοφορούσε ελεύθερος, αλλά και από τη φυλακή θα μπορούσε εύκολα να δραπετεύσει— έμεινε και ήπια το κώνειο. Κατά τη διάρκεια της δίκης του δεν θέλησε να αντιπροτείνει την ποινή της εξορίας, γιατί δεν τον ενδιέφερε η ζωή μακριά από την πόλη του και τους φίλους του, και την παραμονή του θανάτου του δεν δέχτηκε να δραπετεύσει,

γιατί δεν θεωρούσε σωστό να παραβεί τους νόμους της πατρίδας του που τον είχαν καταδικάσει σε θάνατο ...

Η δίκη

Τρεις ήταν οι κατηγοροί του Σωκράτη: Ο άσημος τραγικός ποιητής Μέλητος, ο πλούσιος βυρσοδέψης Άνυτος και ο ρήτορας Λύκων. Παρ' όλο που ο Μέλητος εμφανίστηκε ως ο κύριος κατηγορός και κατέθεσε την καταγγελία, υποκινητής της δίκης ήταν ο Άνυτος, που είχε μεγάλη πολιτική επιρροή στην Αθήνα. Αρχικά ήταν με τον μετριοπαθή συντηρητικό Θηραμένη, αλλά μετά τον θάνατο του τελευταίου, προσχώρησε στους δημοκρατικούς. Ήταν απ' αυτούς που συγκεντρώθηκαν στη Φυλή και ανέτρεψαν τους Τριάκοντα. Φαίνεται πως είχε προσωπικά με τον Σωκράτη, γιατί ο φιλόσοφος τον είχε επικρίνει που δεν άφησε τον γιο του να ασχοληθεί με τη φιλοσοφία και τον έβαλε στο επάγγελμα του. Ήταν φανατικός εχθρός όλων των σοφιστών. Κατά τον Αριστοτέλη και τον Διόδωρο, ο Άνυτος είχε κινδυνεύσει κάποτε να καταδικαστεί, αλλά γλίτωσε δωροδοκώντας τους δικαστές.

Ο Μέλητος λοιπόν, όπως όριζε ο νόμος, θα πρέπει, μαζί με έναν δύο μάρτυρες, να συνάντησε τον Σωκράτη, να του έθεσε υπόψη την καταγγελία του και να τον κάλεσε να παραστεί στην επίδοση της στον άρχοντα βασιλέα, που ήταν ο αρμόδιος για τις θρησκευτικές υποθέσεις. Την ημέρα εκείνη θα παρουσιάστηκαν μαζί στον «άρχοντα βασιλέα», που έδρευε στην «βασίλειον στοάν», κειμένη στο ΒΔ. τμήμα της Αγοράς. Ο Σωκράτης για να πάει εγκαίρως, διέκοψε τη συνομιλία που είχε με τον Μεγαρέα γεωμέτρη Θεόδωρο και τον μαθητή του Θεαίτητο, όπως μαθαίνουμε από τον πλατωνικό διάλογο «Θεαίτητον». Η καταγγελία έλεγε ότι ο Σωκράτης είναι ένοχος επειδή διαφθείρει τους νέους και δεν πιστεύει στους θεούς της πόλης, αλλά σε καινούργιους θεούς ή δαίμονες {καινά δαιμόνια}.

Ενώ περίμεναν στη στοά να έρθει η σειρά τους, ο Σωκράτης έπιασε τη συζήτηση με τον Ευθύφρονα, που περίμενε κι αυτός για να καταθέσει μια καταγγελία εναντίον του πατέρα του. Η συζήτηση τους αποτελεί το περιεχόμενο του πλατωνικού έργου «Ευθύφρων». Ο «άρχων βασιλεύς» έγραψε την καταγγελία σε πίνακα, τον οποίο ανάρτησε στο βάθρο των αγαλμάτων των επωνύμων ηρώων, που βρισκόταν στο ΝΔ. άκρο της Αγοράς, κοντά στην Ηλιαία. Ορίστηκε η ημερομηνία της δίκης, την οποία θα εκδίκαζε ένα τμήμα της Ηλιαίας, του λαϊκού δικαστηρίου που αποτελούσαν 6.000 μέλη (κληρώνονταν 600 άντρες ηλικίας πάνω από 30 ετών από καθεμιά από τις δέκα αθηναϊκές φυλές). Στη δίκη του Σωκράτη οι δικαστές ήταν 500.

Παρ' όλο που προσφέρθηκε ο ρήτορας Λυσίας να γράψει την απολογία, ο Σωκράτης δεν δέχτηκε. Ούτε και ο ίδιος όμως ετοίμασε κάποιο γραπτό κείμενο, γιατί όπως έλεγε το δαιμόνων του τον απέτρεπε. Στους φίλους του, που ανησυχούσαν, έλεγε ότι δεν χρειαζόταν να γράψει τίποτα, γιατί ολόκληρη τη ζωή του προετοίμαζε την απολογία του, με τον τρόπο ακριβώς που έζησε, μη βλάπτοντας κανέναν.

Ο Σωκράτης παρουσιάστηκε στο δικαστήριο ατάραχος και κράτησε περήφανη και προκλητική στάση, που ίσως επηρέασε αρνητικά τους δικαστές του. Μετά τις αγορεύσεις των κατηγορών, πήρε τον λόγο και απολογήθηκε (η ομιλία του αυτή αποτελεί το πρώτο και κυριότερο μέρος της Απολογίας). Επακολούθησε ψηφοφορία, όπου κρίθηκε ένοχος για τριάντα μόνο ψήφους. Πρέπει να ψήφισαν 280 υπέρ της ενοχής του και 220 κατά. Σε περίπτωση ισοψηφίας, ευνοείτο ο κατηγορούμενος.

Μετά την ενοχοποιητική απόφαση ο Σωκράτης ανέβηκε και πάλι στο βήμα για να προτείνει, σύμφωνα με το δικαστικό έθιμο, την ποινή που ζητούσε ο ίδιος να του επιβληθεί (η ομιλία του αυτή είναι το δεύτερο μέρος της «Απολογίας»). Ο νόμος δεν όριζε ποινή για το αδίκημα για το οποίο δικαζόταν ο Σωκράτης. Ο Άνυτος είχε επιμείνει στη θανατική καταδίκη υποστηρίζοντας ότι ή δεν έπρεπε να γίνει καθόλου η δίκη αυτή, ή, εφ' όσον έγινε, ήταν απαραίτητο να καταδικαστεί σε θάνατο ο Σωκράτης. Ο Σωκράτης δήλωσε ότι μια ποινή πιστεύει ότι του αξίζει πραγματικά: Η σίτιση στο Πρυτανείο (δηλαδή να τρέφεται δωρεάν εφ' όρου ζωής στο Πρυτανείο), η μεγαλύτερη τιμή που επιφύλασσε το αθηναϊκό κράτος στους ευεργέτες του. Στο τέλος πάντως, σύμφωνα με την «Απολογία» του Πλάτωνος, γιατί μια άλλη «Απολογία» που αποδίδεται στον Ξενοφώντα δεν αναφέρει τέτοιο πράγμα, ζήτησε να του επιβληθεί ένα πρόστιμο τριάντα μνων, το οποίο θα πλήρωναν οι φίλοι του.

Ακολούθησε μια δεύτερη ψηφοφορία, όπου με πολύ περισσότερες ψήφους καταδικάστηκε σε θάνατο. Μέχρι να τελειώσουν οι διάφορες διαδικασίες και να τον οδηγήσουν στη φυλακή, ο Σωκράτης μιλάει και πάλι σ' όσους εξακολουθούσαν να βρίσκονται εκεί (το τρίτο μέρος της «Απολογίας»). Τους εξηγεί γιατί δεν φοβάται τον θάνατο και τους αποχαιρετάει με τα συγκλονιστικά λόγια: «Αλλά τώρα πια είναι ώρα να φύγουμε, εγώ για να πεθάνω, κι εσείς για να ζήσετε. Ποιοι από μας πηγαίνουν σε καλύτερο μέρος, κανείς δεν ξέρει παρά μόνο ο θεός».

Ο θάνατος του Σωκράτη

Στη φυλακή ο Σωκράτης έμεινε έναν μήνα περίπου, γιατί δεν επιτρεπόταν καμία εκτέλεση όσο έλειπε η Πάραλος, το ιερό πλοίο της πόλης, που βρισκόταν στη Δήλο για τις γιορτές του Απόλλωνα. Είχε φύγει την παραμονή της δίκης, αλλά καθυστερούσε να γυρίσει λόγω θαλασσοταραχής. Μόλις μαθεύτηκε ότι το πλοίο φάνηκε στο Σούνιο, ο πιστός φίλος του Σωκράτη, Κρίτων, έτρεξε στη φυλακή, για να ειδοποιήσει τον Σωκράτη και να τον παρακαλέσει, για τελευταία φορά, να δεχτεί να δραπετεύσει. Η συζήτηση του με τον Σωκράτη είναι το θέμα του πλατωνικού διαλόγου «Κρίτων». Ο πλούσιος Αθηναίος διαβεβαιώνει τον φίλο του ότι μπορεί να δωροδοκήσει τον φρουρό, για να τον αφήσει να φύγει. Ο Σωκράτης απαντάει ότι πρέπει κανείς να σέβεται τους νόμους της πατρίδας του και να μην τους παραβαίνει. Εφ' όσον οι Αθηναίοι τον καταδίκασαν, έπρεπε να υπομείνει την ποινή.

Η αρχαιολογική έρευνα έχει αποκαλύψει στο χώρο της αρχαίας Αγοράς τη φυλακή, όπου κρατούνταν ο Σωκράτης. Και μάλιστα χρησιμοποιώντας ένα χωρίο από τον «Φαίδωνα», έχει εντοπίσει και το κελί του. Εκεί διαδραματίζεται ένας άλλος πλατωνικός διάλογος, ο «Φαίδων», που ζωντανεύει τις τελευταίες στιγμές του Σωκράτη. Ο Φαίδων και άλλοι φίλοι πηγαίνουν για να τον αποχαιρετήσουν και να του κρατήσουν συντροφιά. Με κορυφούμενη αγωνία παρακολουθούμε την κλεψύδρα της ζωής του Σωκράτη να αδειάζει, ώσπου με τη δύση του ηλίου έρχεται ο υπάλληλος της φυλακής για να του δώσει το κώνειο. Τα μέλη του Σωκράτη μουδιάζουν σιγά-σιγά, αρχίζοντας από τα πόδια. Όταν το μούδιασμα φτάνει στην κοιλιά, λέει τα τελευταία του λόγια στον Κρίτωνα: Να θυσιάσει στον Ασκληπιό τον κόκορα που του χρωστάει ο Σωκράτης.

Η Απολογία

Το τραγικό τέλος του Σωκράτη συγκλόνισε τον Πλάτωνα, τότε 28 ετών και ήδη εννιά χρόνια μαθητή του. Το γεγονός αυτό αποτελεί τον άξονα, γύρω από τον οποίο κινούνται πέντε πλατωνικά έργα. Την κεντρική θέση κατέχει η «Απολογία». Ο «Θεαίτητος» και ο «Ευθύφρων» προηγούνται, ο «Κρίτων» και ο «Φαίδων» έπονται.

Μετά τον θάνατο του δασκάλου του, ο Πλάτων κατέφυγε μαζί με άλλους φίλους του Σωκράτη στα Μέγαρα, κοντά στον Ευκλείδη. Επέστρεψε στην Αθήνα το 396 π.Χ. Τότε, ή λίγο αργότερα έγραψε την «Απολογία», που είναι ένα είδος αυτοβιογραφίας του Σωκράτη. Όπως και τα άλλα έργα του Πλάτωνα της περιόδου αυτής, η «Απολογία» βρίσκεται κοντά στη διδασκαλία του Σωκράτη. Ο Πλάτων δεν είχε διαμορφώσει ακόμα τις δικές του θεωρίες, οι οποίες φέρουν την επίδραση

των Πυθαγορείων, που γνώρισε αργότερα στα ταξίδια του.

Η «Απολογία» δεν περιλαμβάνει, φυσικά, αυτούσια τα λόγια του Σωκράτη, το περιεχόμενο της όμως δεν πρέπει να απέχει πολύ από όσα πραγματικά διαμείφθηκαν. Το θέμα ήταν ακόμα αρκετά νωπό στις μνήμες των Αθηναίων, και δεν μπορούσε ο Πλάτων να απομακρυνθεί πολύ από τα πραγματικά γεγονότα.

Υπάρχει και μια άλλη σύντομη «Απολογία», που αποδίδεται στον Ξενοφώντα. Είναι μάλλον μέτριο και ξερό έργο, που δεν μπορεί να συγκριθεί με την «Απολογία» του Πλάτωνα, την οποία ωστόσο προσπαθεί να μιμηθεί. Ο θρύλος του Σωκράτη παρέμενε ζωντανός με το πέρασμα των αιώνων. Έτσι, τον 5ο αιώνα μ.Χ. έχουμε μία ακόμα «Απολογία», γραμμένη από τον ρήτορα Λιβάνιο.

Ο Σωκράτης

Ο Σωκράτης υπήρξε μοναδική φυσιογνωμία, κάτι σαν πρότυπο φιλοσόφου ανά τους αιώνες. Ενσαρκώνει τον τύπο του ιδανικού φιλοσόφου, που αδιαφορεί για τα υλικά αγαθά και τις καθημερινές φροντίδες και ασχολείται μόνο με ανώτερα πράγματα. Σ' αυτόν χρωστάμε την εικόνα του φιλοσόφου που έχει ο κοινός άνθρωπος.

Η ζωή και ο θάνατος του Σωκράτη αποτελούν σπάνιο παράδειγμα συνέπειας με τη διδασκαλία του. Κανείς δεν βρέθηκε ποτέ να τον κατηγορήσει για κάτι ταπεινό ή ιδιοτελές. Οι αντιρρήσεις των εχθρών του ήταν σε άλλο επίπεδο. Τους ανησυχούσαν οι ιδέες του και η επιρροή που ασκούσε στους νέους.

Ήταν από ταπεινή οικογένεια, γιος του γλύπτη Σωφρονίσκου και της μαμής Φαιναρέτης. Όταν ήταν νέος άσκησε για λίγο το επάγγελμα του πατέρα του, αλλά το παράτησε για να ασχοληθεί ολοκληρωτικά με τη φιλοσοφία. Πρέπει να είχε ένα πολύ μικρό εισόδημα που του επέτρεπε να ζει χωρίς να δουλεύει. Ήταν παντρεμένος με την Ξανθίπη και είχε τρεις γιους.

Δεν είχε καμιά σχολή ούτε και κανονικούς μαθητές. Δεν πήρε ποτέ χρήματα από κανέναν για τη διδασκαλία του, ούτε υποσχέθηκε ποτέ να προσφέρει είτε γνώσεις είτε επιτυχία, όπως έκαναν οι σοφιστές. Ντυμένος φτωχικά, ξυπόλυτος, περιφερόταν από το πρωί ως το βράδυ στην Αγορά και στα γυμναστήρια πιάνοντας ατέλειωτες συζητήσεις. Δεν έγραψε τίποτα και ό,τι γνωρίζουμε γι' αυτόν το ξέρουμε από τους μαθητές του, κυρίως από τον μεγαλοφυή Πλάτωνα (που όμως πολλές φορές παραποιεί τη διδασκαλία του και βάζει στο στόμα του δικές του θεωρίες) και τον μετριότατο Ξενοφώντα (που επίσης παραποιεί τις ιδέες του δασκάλου του επειδή δεν μπόρεσε να τις καταλάβει και να τις νιώσει).

Με την εκπληκτική του προσωπικότητα ασκούσε έντονη επίδραση στους νέους. Προς μεγάλη απελπισία των γονιών τους, τους δίδασκε να μη νοιάζονται για τις περιουσίες τους και για τα πρακτικά ζητήματα, αλλά να κοιτάζουν πρώτα να γνωρίσουν και να βελτιώσουν τον εαυτό τους. Αυτό εννοούσε ο Άνυτος όταν τον κατηγορούσε ότι διέφθειρε τους νέους.

Παρά την παροιμιώδη ασχήμια του, ήταν απίστευτα γοητευτικός και είχε γοητεύσει ολόκληρη τη χρυσή νεολαία της εποχής. Οι αριστοκράτες νεαροί έنيωθαν ακατανίκητη έλξη γι' αυτόν τον κακοντυμένο γέρο που σπάνια πλενόταν και σπάνια φορούσε παπούτσια. Η εικόνα αυτή του Σωκράτη έδωσε πλούσιο υλικό στους κωμωδιογράφους, και χωρίς αμφιβολία ήταν αυτοί που προκάλεσαν με τις κωμωδίες τους το κοινό αίσθημα ενάντια στον φιλόσοφο.

Θεωρήθηκε ύποπτο το ότι πολλοί από τους ολιγαρχικούς ήταν μαθητές του. Η αλήθεια πάντως είναι ότι οι αριστοκράτες είχαν και μεγαλύτερες ευκαιρίες από τα παιδιά των φτωχών για μόρφωση και για ανάπτυξη της σκέψης τους, και περισσότερο ελεύθερο χρόνο. Ήταν λοιπόν εντελώς φυσικό και αναπόφευκτο οι νέοι που συχνάζαν κοντά του να είναι οι γιοι των ευγενών και των πλουσίων και όχι των φτωχών, που οι συνθήκες της ζωής τους εμπόδιζαν να ακολουθήσουν ανώτερες σπουδές.

Πολλή συζήτηση έχει γίνει για το περίφημο «δαιμόνιον». Οπωσδήποτε σ' αυτό αναφερόταν το δεύτερο σκέλος της κατηγορίας, που έλεγε ότι ο Σωκράτης εισάγει καινά δαιμόνια. Πρέπει να ήταν ένα είδος διαίσθησης που είχε ο Σωκράτης και που πολλές φορές τον απέτρεπε από κάτι. Πάντως η κατηγορία για αθεΐα δεν ήταν σπάνια στην Αθήνα του 5ου αιώνα και ήταν μια εύκολη λύση όταν ήθελαν να απαλλαγούν από κάποιον.

Φαίνεται ότι ο Σωκράτης αποτέλεσε το εξιλαστήριο θύμα σε μια δύσκολη στιγμή του αθηναϊκού κράτους, που είχε δει πρόσφατα την αυτοκρατορία του να καταρρέει. Δεν ήταν ούτε αυτή εποχή για φιλοσόφους...

Απολογία Σωκράτους

Αν σας επηρέασαν, άνδρες Αθηναίοι, οι κατήγοροί μου, δεν το ξέρω. Εμένα τουλάχιστον λίγο ακόμα και θα με έκαναν να ξεχάσω και ο ίδιος ποιος είμαι. Τόσο

πειστικά μιλούσαν. Παρ' όλο που —εδώ που τα λέμε— τίποτα αληθινό δεν είπαν. Τη μεγαλύτερη όμως εντύπωση από τα πολλά τους ψέματα μου έκανε, που έλεγαν ότι πρέπει να με προσέχετε μην σας εξαπατήσω γιατί είμαι τάχα δεινός ρήτορας.

Μου φάνηκε το πιο αναίσχυντο απ' όλα, που δεν ντράπηκαν, γιατί αμέσως θα τους διαψεύσω έμπρακτα, καθώς θα αποδειχτεί πως δεν είμαι δεινός ρήτορας, εκτός πια αν αυτοί ονομάζουν δεινό ρήτορα όποιον λέει την αλήθεια. Πάντως αν αυτό θέλουν να πουν, θα συμφωνούσα πως είμαι ρήτορας, αλλά όχι με τον δικό τους τρόπο. Λέω λοιπόν, πως αυτοί δεν σας είπαν σχεδόν καμιά αλήθεια. Από εμένα όμως θα την ακούσετε όλη. Όχι, μα τον Δία, άνδρες Αθηναίοι, με λόγια επιτηδευμένα σαν τα δικά τους, ούτε στολισμένα με κομψές φράσεις και λέξεις, αλλά θα με ακούσετε να μιλάω όπως τύχει, με ό,τι λέξεις μου έρθουν στο μυαλό. Γιατί πιστεύω πως ό,τι λέω είναι δίκαιο. Μην περιμένει κανείς σας τίποτε άλλο. Γιατί, βέβαια, δεν είναι πρόπον, άνδρες, σ' αυτήν την ηλικία, σαν νεαρός, να παρουσιαστώ μπροστά σας πλάθοντας ωραία λόγια. Αυτό ακριβώς, άνδρες Αθηναίοι, ζητώ και θέλω από σας.

Να μην απορείτε και να μη διαμαρτύρεστε που θα με ακούτε να απολογούμαι με τα ίδια λόγια που συνηθίζω να μιλώ στην αγορά, στα τραπέζια δίπλα των εμπόρων, εκεί όπου πολλοί από σας μ' έχουν ακούσει αλλά και αλλού, γιατί συμβαίνει, το εξής: Πρώτη φορά παρουσιάζομαι μπροστά σε δικαστήριο, τώρα, σε ηλικία εβδομήντα χρόνων. Είμαι λοιπόν τελείως ξένος προς τη γλώσσα, η οποία χρησιμοποιείται εδώ. Κι όπως, αν τύχαινε πράγματι να ήμουν ξένος, θα με συγχωρούσατε που μίλαγα με τη γλώσσα και το ύφος που ανατράφηκα, και τώρα αυτό ακριβώς σας ζητώ· νομίζω ότι είναι δίκαιο, να με αφήσετε να εκφραστώ όπως θέλω —ωραία ή άσχημα—, να εξετάζετε και να προσέχετε μονάχα, αν μιλώ ή δεν μιλώ σωστά. Αυτή είναι η αρετή του δικαστή, κι η αρετή του ρήτορα είναι να λέει την αλήθεια. Πρώτα λοιπόν, πρέπει να απολογηθώ, άνδρες Αθηναίοι, για τις πρώτες εκείνες ψευτοκατηγορίες που διατυπώθηκαν εναντίον μου και προς τους πρώτους κατηγορούς μου, και έπειτα προς τους πιο πρόσφατους και τις πιο πρόσφατες.

Γιατί υπήρξαν πολλοί κατήγοροι μου που με κατηγορήσαν σε σας, ήδη εδώ και πολλά χρόνια, χωρίς να λένε και τίποτα αληθινό. Αυτούς εγώ τους φοβάμαι πολύ περισσότερο από τον Άνυτο και την συντροφιά του, παρ' όλο που κι αυτοί είναι φοβεροί. Αλλά φοβερότεροι, άνδρες, είναι όσοι παρέλαβαν τους πιο πολλούς από εσάς παιδιά, και τους έπειθαν και με κατηγορούσαν για πράγματα απ' τα οποία τίποτα δεν ισχύει, πως δήθεν υπάρχει κάποιος Σωκράτης, σοφός άνδρας, που

ασχολείται με τα ουράνια φαινόμενα και έχει ερευνήσει όλα όσα βρίσκονται κάτω από τη γη, και κάνει τα άδικα λόγια να φαίνονται δίκαια.

Αυτοί, άνδρες Αθηναίοι, που διέδωσαν τη φήμη αυτή, είναι οι φοβεροί μου κατηγοροί. Γιατί όσοι τους ακούνε νομίζουν ότι οι ασχολούμενοι με τέτοιες έρευνες δεν πιστεύουν στους θεούς. Έπειτα, οι κατηγοροί αυτοί είναι και πολλοί και με κατηγορούν επί πολλά χρόνια, μάλιστα, όλ' αυτά σας τα έλεγαν στην ηλικία που εύκολα τους πιστεύατε, όντας, μερικοί από σας παιδιά και έφηβοι. Ύστερα κατηγορούσαν έναν απόντα, χωρίς κανείς να βρίσκεται να απολογηθεί για τις κατηγορίες. Μα το πιο παράλογο απ' όλα είναι ότι ούτε τα ονόματά τους δεν μπορώ να ξέρω και να τα αναφέρω, εκτός ίσως από κάποιον ποιητή κωμωδιών. Εκείνοι όμως που διαβάλλοντάς με από φθόνο σας έπειθαν και εκείνοι που έχοντας πειστεί οι ίδιοι έπειθαν άλλους, αυτοί είναι πολύ δύσκολο να αντιμετωπιστούν. Γιατί δεν είναι δυνατόν ούτε να φέρω κανέναν απ' αυτούς εδώ ούτε να τον βγάλω ψεύτη, αλλά είμαι αναγκασμένος να απολογούμαι σαν να μάχομαι με σκιές και να ρωτάω χωρίς να απαντάει κανείς. Να θεωρήσετε λοιπόν κι εσείς, όπως λέω κι εγώ, ότι οι κατηγοροί μου είναι δύο ειδών: Αυτοί που με κατηγόρησαν πρόσφατα, και εκείνοι που λέω ότι με κατηγορούσαν από παλιά.

Και να καταλάβετε ότι πρέπει πρώτα να απολογηθώ προς εκείνους, γιατί κι εσείς εκείνους είχατε ακούσει πρώτα να με κατηγορούν, και για πολύ περισσότερο καιρό, απ' αυτούς εδώ τους πρόσφατους. Ας είναι. Πρέπει λοιπόν να απολογηθώ, άνδρες Αθηναίοι, και να προσπαθήσω να ανατρέψω την ψεύτικη κακή ιδέα που έχετε για μένα εδώ και πολύν καιρό, σε τόσο λίγο χρόνο.

Θα ήθελα λοιπόν να γίνει αυτό, αν είναι καλό και για σας και για μένα, και να απολογηθώ με επιτυχία. Ξέρω όμως ότι είναι δύσκολο και δεν αγνωώ τη σημασία του. Ας γίνει όμως όπως θέλει ο θεός. Εγώ πρέπει να υπακούσω στον νόμο και να απολογηθώ. Ας εξετάσουμε λοιπόν από την αρχή ποια είναι η κατηγορία από την οποία ξεκίνησε η διαβολή εναντίον μου, και στην οποία πιστεύοντας ο Μέλητος έκανε αυτή την καταγγελία. Ας δούμε τι έλεγαν διαβάλλοντάς με εκείνοι που με διέβαλαν. Πρέπει λοιπόν, σαν να ήταν αληθινοί κατηγοροί, να σας διαβάσω το κατηγορητήριο τους: *«Ο Σωκράτης είναι ένοχος: Ερευνάει με περιττό ζήλο τα φαινόμενα που συμβαίνουν κάτω από τη γη και στον ουρανό, και τα άδικα λόγια τα κάνει να φαίνονται δίκαια, και αυτά τα διδάσκει και στους άλλους».*

Αυτή περίπου είναι. Αυτά τα βλέπετε άλλωστε κι εσείς στην κωμωδία του Αριστοφάνη, κάποιον Σωκράτη να περιφέρεται εκεί και να ισχυρίζεται ότι

περπατάει στον αέρα και να φλυαρεί αερολογώντας, πράγματα για τα οποία εγώ δεν έχω την παραμικρή ιδέα. Και δεν το λέω αυτό για να υποτιμήσω την επιστήμη αυτή, αν κάποιος είναι σοφός σ' αυτά τα ζητήματα. Ούτε για να ξεφύγω από τις τόσες κατηγορίες του Μέλητου. Αλλά επειδή εγώ, άνδρες Αθηναίοι, δεν έχω καμιά σχέση μ' αυτά τα πράγματα.

Και έχω για μάρτυρες τους περισσότερους από σας, και σας παρακαλώ να πληροφορήσει ο ένας τον άλλον και να μιλήσουν όσοι με άκουσαν ποτέ να συζητάω. Και είναι πολλοί αυτοί ανάμεσά σας. Να το πείτε λοιπόν ο ένας στον άλλον, αν κανείς από σας με άκουσε ποτέ να συζητάω, έστω και λίγο, γι' αυτά τα θέματα. Και απ' αυτό θα καταλάβετε ότι τέτοια είναι και τα άλλα που λέει για μένα ο κόσμος. Τίποτα όμως απ' αυτά δεν είναι αλήθεια. Κι αν κανένας σας είπε, ότι δήθεν εγώ προσπαθώ να εκπαιδεύσω ανθρώπους και παίρνω χρήματα γι' αυτό, ούτε αυτό είναι αληθινό.

Παρ' όλο που κι αυτό μου φαίνεται ότι είναι καλό, κάποιος δηλαδή να είναι ικανός να εκπαιδεύει ανθρώπους, όπως ο Γοργίας ο Λεοντίνος και ο Πρόδικος ο Κείος και ο Ιππίας ο Ηλείος. Γιατί ο καθένας απ' αυτούς, άνδρες Αθηναίοι, μπορεί, πηγαίνοντας από πόλη σε πόλη, να πείθει τους νέους —που έχουν τη δυνατότητα χωρίς να πληρώσουν τίποτα να συναναστρέφονται οποιονδήποτε θέλουν από τους συμπολίτες τους— να αφήνουν τις συντροφίες τους και να συναναστρέφονται αυτούς πληρώνοντας χρήματα, και να τους χρωστούν από πάνω κι ευγνωμοσύνη.

Υπάρχει ακόμα κι ένας άλλος άνδρας σοφός εδώ από την Πάρο, που έμαθα ότι βρίσκεται στην πόλη μας. Έτυχε κάποτε να συναντήσω έναν άνθρωπο που έχει πληρώσει στους σοφιστές πολύ περισσότερα χρήματα από όσα όλοι οι άλλοι μαζί: Τον Καλλία του Ιππονίκου. Τον ρώτησα λοιπόν —γιατί έχει και δυο γιους—:

– «Καλλία», του είπα, «αν αντί για τους δυο γιους σου είχες δυο πουλάρια ή δυο μοσχαράκια, θα ξέραμε πολύ καλά σε ποιον να τα εμπιστευτούμε και ποιον να μισθώσουμε για να αναπτυχθούν —κάποιον εκτροφέα αλόγων ή κάποιον κτηματία. Τώρα όμως που πρόκειται για ανθρώπους, σε ποιόν σκέφτεσαι να τους εμπιστευτείς; Ποιός είναι γνώστης αυτής της αρετής, που ταιριάζει στον άνθρωπο και στον πολίτη; Φαντάζομαι ότι θα το έχεις σκεφτεί, αφού έχεις παιδιά. Υπάρχει κάποιος κατάλληλος», τον ρωτάω, «ή όχι;».

– «Και βέβαια», είπε.

– «Ποιός είναι», του είπα, «από πού κατάγεται και με πόσα χρήματα διδάσκει;».

– «Ο Εύηνος», απάντησε, «Σωκράτη, από την Πάρο, με πέντε μνες».

Και εγώ μακάρισα τον Εύηνο, αν όντως κατέχει αυτήν την τέχνη και τόσο καλά διδάσκει. Ο ίδιος θα υπερηφανευόμουν πολύ αν είχα δεξιότητες και γνώσεις τέτοιου είδους. Αλλά δεν έχω, άνδρες Αθηναίοι. Θα με ρωτούσε ίσως κάποιος από σας: «Μα Σωκράτη, εσύ με τί ασχολείσαι; Πώς γεννήθηκαν αυτές οι διαβολές εναντίον σου; Γιατί βέβαια αν δεν σε απασχολούσαν πράγματα που δεν απασχολούν άλλους δεν θα δημιουργούσες τόση φήμη, ούτε θα γινόταν τόσο λόγος για σένα, αν δεν έκανες πράγματα που οι πολλοί δεν κάνουν. Πες μας λοιπόν τι είναι αυτό, για να μην υποθέτουμε εμείς διάφορα πράγματα για σένα».

Μου φαίνεται ότι σωστά θα μιλούσε όποιος έτσι μιλούσε, και θα προσπαθήσω κι εγώ να σας εξηγήσω τι είναι αυτό που δημιούργησε τη φήμη μου και τις διαβολές εναντίον μου. Ακούτε λοιπόν. Ίσως φανεί σε μερικούς από σας ότι αστειεύομαι. Να ξέρετε καλά όμως ότι θα σας πω όλη την αλήθεια. Εγώ λοιπόν, άνδρες Αθηναίοι, απέκτησα αυτό το όνομα απ' τη σοφία μου και μόνο. Και ποια είναι αυτή η σοφία; Αυτή που είναι, νομίζω, η ανθρώπινη σοφία. Πράγματι, ίσως να την κατέχω αυτή τη σοφία. Ενώ αυτοί, για τους οποίους μιλούσα πριν από λίγο, είναι σοφοί με μια σοφία ανώτερη από την ανθρώπινη, αλλιώς δεν ξέρω τι να πω.

Γιατί εγώ δεν τη γνωρίζω αυτή τη σοφία, και όποιος ισχυρίζεται το αντίθετο λέει ψέματα και το κάνει για να με διαβάλλει. Και μην διαμαρτυρηθείτε φωνάζοντας, άνδρες Αθηναίοι, αν σας φανεί ότι σας λέω κάτι υπερβολικό. Γιατί δεν είναι δικά μου τα λόγια που θα πω αλλά κάποιου πολύ αξιόπιστου. Γιατί της δικής μου σοφίας, αν έχω κάποια σοφία, όποια κι αν είναι, θα παρουσιάσω για μάρτυρα τον θεό των Δελφών. Γνωρίζετε βέβαια τον Χαιρεφώντα.

Αυτός ήταν παιδικός μου φίλος και ήταν και δικός σας φίλος, του λαού, και είχε εξοριστεί τότε μαζί σας και ξαναγύρισε μαζί σας εδώ. Και ξέρετε βέβαια πως ήταν ο Χαιρεφώντας, πόσο υπερβολικός ήταν σε ό,τι έκανε. Κάποτε λοιπόν που πήγε στους Δελφούς, τόλμησε να ρωτήσει το μαντείο το εξής —γι' αυτό που θα πω μην βάλετε τις φωνές, άνδρες—, ρώτησε λοιπόν αν υπάρχει κάποιος σοφότερος από μένα. Απάντησε τότε η Πυθία ότι κανένας δεν είναι σοφότερος. Και γι' αυτά τα πράγματα είναι μάρτυρας αυτός εδώ ο αδερφός του, γιατί εκείνος έχει πεθάνει.

Προσέξτε τώρα γιατί σας τα λέω αυτά. Γιατί πρόκειται να σας εξηγήσω πώς γεννήθηκε η ψεύτικη κατηγορία εναντίον μου. Όταν τα άκουσα λοιπόν αυτά, σκέφτηκα έτσι: «Τί είναι αυτά που λέει ο θεός και τι θέλει να πει; Γιατί εγώ ξέρω πως δεν είμαι καθόλου σοφός. Τί λέει λοιπόν πως είμαι πιο σοφός απ' όλους; Δεν

μπορεί βέβαια να λέει ψέματα. Δεν είναι δυνατόν αυτό». Και για πολύν καιρό απορούσα τι ήθελε να πει. Πολύ αργότερα άρχισα να εξετάζω το ζήτημα με τον τρόπο που θα σας πω.

Πήγα σε κάποιον απ' αυτούς που θεωρούνται σοφοί, γιατί ίσως εκεί θα μπορούσα να ελέγξω το μαντείο και να πω στον χρησμό: «Αυτός εδώ είναι σοφότερος από μένα, ενώ εσύ είπες ότι εγώ είμαι». Εξετάζοντας τον λοιπόν σε βάθος αυτόν —δεν χρειάζεται να πω το όνομά του, ήταν κάποιος από τους πολιτικούς— εξετάζοντάς τον λοιπόν και συζητώντας μαζί του, έπαθα το εξής, άνδρες Αθηναίοι: Μου φάνηκε ότι αυτός ο άνδρας φαινόταν σοφός και σε πολλούς άλλους ανθρώπους και προπάντων στον εαυτό του, ενώ δεν ήταν. Και έπειτα προσπαθούσα να του αποδείξω ότι νόμιζε πως ήταν σοφός, ενώ δεν ήταν. Μ' αυτόν τον τρόπο όμως με αντιπάθησε και αυτός και πολλοί από τους παρόντες.

Εγώ λοιπόν καθώς έφευγα σκεφτόμουν ότι: «Απ' αυτόν τον άνθρωπο εγώ είμαι σοφότερος. Γιατί, όπως φαίνεται, κανένας από τους δυο μας δεν γνωρίζει τίποτα σπουδαίο. Αλλά αυτός νομίζει ότι γνωρίζει ενώ δεν γνωρίζει. Εγώ όμως, δεν γνωρίζω βέβαια τίποτα, αλλά ούτε και νομίζω ότι γνωρίζω. Φαίνεται ότι από εκείνον, γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο, είμαι λίγο σοφότερος, γιατί εκείνα που δεν γνωρίζω δεν νομίζω ότι τα γνωρίζω». Μετά πήγα σε κάποιον άλλον, από εκείνους που θεωρούνται σοφότεροι απ' αυτόν, και κατάλαβα ότι συμβαίνει και μ' αυτόν ακριβώς το ίδιο. Έτσι με αντιπάθησε και εκείνος και πολλοί άλλοι.

Μετά απ' αυτά συνέχισα να πηγαίνω και σε άλλους, παρ' όλο που το ένιωθα —και λυπόμουνα και φοβόμουνα— πως γινόμουνα μισητός, ωστόσο μου φαινόταν ότι ήταν αναγκαίο να προτιμήσω να ερευνήσω τα λόγια του θεού. Έπρεπε λοιπόν να πάω, εξετάζοντας τι θέλει να πει ο χρησμός, σε όλους που θεωρούνταν ότι γνωρίζουν κάτι.

Και μα το σκυλί, άνδρες Αθηναίοι —γιατί πρέπει να σας πω την αλήθεια— να τι μου συνέβη: Οι πιο φημισμένοι, μου φάνηκαν να ξέρουν σχεδόν τα λιγότερα, όταν τους εξέταζα σύμφωνα με τα λόγια του θεού, ενώ άλλοι, που φαινόταν κατώτεροι, ήταν πιο συνετοί άνδρες. Πρέπει λοιπόν αυτή την περιπλάνηση μου να σας τη διηγηθώ, σαν άθλους που κατόρθωσα να πραγματοποιήσω, για να μην αφήσω ανεπιβεβαίωτο το χρησμό. Μετά λοιπόν από τους πολιτικούς, πήγα στους ποιητές, κι εκείνους των τραγωδιών κι εκείνους των διθυράμβων και τους άλλους, με το σκοπό να πιάσω εδώ τον εαυτό μου να είμαι αμαθέστερος απ' αυτούς.

Φέρνοντας λοιπόν μαζί μου εκείνα από τα ποιήματά τους, που μου φαινόταν ότι τα έχουν δουλέψει περισσότερο, τους ζητούσα να μου εξηγήσουν τι λένε, για να μάθω ταυτόχρονα και κάτι απ' αυτούς. Ντρέπομαι λοιπόν να σας πω, άνδρες, την αλήθεια. Πρέπει όμως να σας την πω. Με λίγα λόγια, σχεδόν όλοι όσοι ήταν παρόντες θα μπορούσαν να μιλήσουν καλύτερα για τα έργα τους απ' αυτούς τους ίδιους. Δεν άργησα να αντιληφθώ ότι και για τους ποιητές ισχύει αυτό εδώ, ότι δηλαδή δεν δημιουργούν με τη σοφία, αλλά με κάποιο φυσικό χάρισμα, με κάποια έμπνευση ανάλογη μ' εκείνη των μάντεων και των χρησμωνδών.

Γιατί πράγματι αυτοί λένε πολλά και καλά, αλλά δεν γνωρίζουν τίποτα γι' αυτά που λένε. Αυτό μου φαίνεται ότι έχουν πάθει και οι ποιητές. Και ταυτόχρονα κατάλαβα ότι εξ αιτίας του ποιητικού τους ταλέντου νομίζουν ότι και στα άλλα είναι οι πιο σοφοί από τους ανθρώπους, ενώ δεν είναι. Έφυγα λοιπόν και από εκεί με τη σκέψη ότι έχω το ίδιο πλεονέκτημα απέναντι τους, όπως και με τους πολιτικούς. Στο τέλος πήγα στους χειροτέχνες. Γιατί ήξερα ότι εγώ δεν γνωρίζω τίποτα, ήξερα όμως ότι αυτούς θα τους έβρισκα να γνωρίζουν πολλά και καλά. Και σ' αυτό δεν διαψεύστηκα, γιατί γνώριζαν αυτά που εγώ δεν γνώριζα και ως προς αυτά ήταν σοφότεροι από μένα. Αλλά, άνδρες Αθηναίοι, μου φάνηκαν να έχουν το ίδιο ελάττωμα με τους ποιητές και οι καλοί καλλιτέχνες. Επειδή ασκούσε καλά την τέχνη του, ο καθένας απ' αυτούς νόμιζε ότι και στα άλλα είναι πάρα πολύ σοφός, και αυτό το σφάλμα τους σκίαζε κι εκείνη τη σοφία τους.

Έτσι λοιπόν κατέληξα να αναρωτιέμαι —για να δικαιώσω τον χρησμό— τι θα προτιμούσα· να είμαι όπως είμαι, δηλαδή να μην είμαι ούτε σοφός με τη δικιά τους σοφία αλλά ούτε και αμαθής με τη δικιά τους αμάθεια, ή να είμαι και σοφός και αμαθής όπως εκείνοι. Απαντούσα λοιπόν και στον εαυτό μου και στον χρησμό, ότι είναι καλύτερα να είμαι όπως είμαι. Από αυτήν τη συνήθεια, άνδρες Αθηναίοι, γεννήθηκαν πολλές έχθρες εναντίον μου και μάλιστα τόσο δυσάρεστες και βαριές, ώστε να γεννηθούν απ' αυτές πολλές συκοφαντίες και να μου βγει το όνομα ότι είμαι σοφός. Γιατί κάθε φορά που αποδεικνύω την άγνοια κάποιου, νομίζουν οι παρόντες ότι είμαι σοφός σ' αυτά που εκείνος δεν γνωρίζει. Όπως φαίνεται όμως, άνδρες, ο θεός μόνο είναι πράγματι σοφός και μ' αυτόν το χρησμό αυτό λέει, ότι η ανθρώπινη σοφία έχει μικρή αξία, ίσως και καμμία. Και πιθανόν να υποδεικνύει τον Σωκράτη, και να χρησιμοποιεί το όνομά μου φέρνοντάς με για παράδειγμα, σαν να ήθελε να πει: «Εκείνος από σας είναι, άνθρωποι, ο σοφότερος που, σαν τον Σωκράτη, γνωρίζει ότι στην πραγματικότητα δεν μπορεί να είναι διόλου σοφός». Όλα αυτά λοιπόν εγώ ακόμα και τώρα γυροφέρνω, εξετάζω κι ερευνώ,

ακολουθώντας τα λόγια του θεού, οπότε νομίσω ότι κάποιος είναι σοφός, είτε συμπολίτης μας είτε ξένος. Και όταν έχω την αίσθηση ότι δεν είναι σοφός, βοηθώ τον θεό αποδεικνύοντάς το. Όντας απασχολημένος μ' αυτό το έργο, δεν ευκαιρώ ούτε για την πόλη να κάνω τίποτα αξιόλογο ούτε για την οικογένειά μου, αλλά βρίσκομαι σε φοβερή φτώχεια υπηρετώντας τον θεό.

Εκτός απ' αυτά όμως, οι νέοι που με ακολουθούν με τη θέλησή τους —και είναι εκείνοι που έχουν τον περισσότερο χρόνο διαθέσιμο, οι πιο πλούσιοι— ευχαριστιούνται να με ακούνε να εξετάζω τους ανθρώπους και πολλές φορές με μιμούνται και αυτοί. Προσπαθούν έπειτα να εξετάσουν και άλλους. Και βρίσκουν, όπως φαίνεται, μεγάλη αφθονία από ανθρώπους που νομίζουν ότι γνωρίζουν κάτι, ενώ λίγα πράγματα μόνο γνωρίζουν ή και τίποτα. Τότε όσοι εξετάζονται, εξοργίζονται μ' εμένα αλλά όχι μ' εκείνους. Λένε μάλιστα ότι υπάρχει κάποιος άθλιος Σωκράτης που διαφθείρει τους νέους.

Και όταν τους ρωτάει κανείς, τι κάνει και τι διδάσκει για να πετυχαίνει κάτι τέτοιο, δεν έχουν τι να απαντήσουν γιατί δεν το ξέρουν. Για να μη φανεί όμως ότι δεν έχουν τι να πουν, λένε ό,τι έχουν πρόχειρο εναντίον των φιλοσόφων γενικώς, «πως ερευνά ό,τι συμβαίνει στον ουρανό και κάτω από τη γη», «ότι δεν πιστεύει στους θεούς» και «ότι κάνει το λάθος να φαίνεται σωστό». Γιατί την αλήθεια, νομίζω, δεν θα ήθελαν να πουν, ότι προσποιούνται πως γνωρίζουν, ενώ τίποτα δεν γνωρίζουν. Καθώς είναι λοιπόν φιλόδοξοι και φανατικοί και πολλοί, και μιλάνε όλοι μαζί και πειστικά για μένα, έχουν γεμίσει τα αυτιά σας κι από παλιά και τώρα συκοφαντώντας με άγρια. Απ' αυτούς είναι και ο Μέλητος και ο Άνυτος και ο Λύκων που μου επιτέθηκαν, ο Μέλητος οργιζόμενος για λογαριασμό των ποιητών, ο Άνυτος υπερασπιζόμενος τους πολιτικούς και ο Λύκων τους ρήτορες.

Όστε, όπως έλεγα στην αρχή, θα απορούσα αν κατόρθωνα να βγάλω από το μυαλό σας σε τόσο λίγο χρόνο αυτές τις συκοφαντίες που έχουν συσσωρευτεί. Αυτή είναι, άνδρες Αθηναίοι, η αλήθεια, και σας τη λέω χωρίς να σας κρύψω τίποτα απολύτως και χωρίς να παραποιήσω τίποτα. Παρ' όλο που ξέρω ότι για τον ίδιο λόγο σας γίνομαι μισητός. Αυτό άλλωστε είναι απόδειξη ότι λέω την αλήθεια και ότι από εδώ ξεκινούν οι συκοφαντίες και ότι αυτές είναι οι αιτίες.

Και είτε τώρα είτε άλλοτε να εξετάσετε αυτά, θα βρείτε ότι είναι έτσι. Για όσα λοιπόν με κατηγορούσαν οι πρώτοι μου κατήγοροι, αρκεί για σας αυτή μου η απολογία. Στον Μέλητο τώρα, τον καλό και αφοσιωμένο στην πόλη, όπως λένε, και στους πρόσφατους κατηγορούς μου, θα προσπαθήσω να απολογηθώ. Πάλι λοιπόν,

επειδή πρόκειται για άλλους κατηγορούς, ας ακούσουμε το κατηγορητήριό τους. Λέει περίπου τα εξής: Λέει ότι ο Σωκράτης είναι ένοχος επειδή διαφθείρει τους νέους και δεν πιστεύει στους θεούς της πόλης, αλλά σε άλλους καινούριους δαίμονες.

Τέτοια λοιπόν είναι η κατηγορία. Ας την εξετάσουμε λεπτομερώς. Λέει λοιπόν ότι είμαι ένοχος επειδή διαφθείρω τους νέους. Εγώ όμως λέω, άνδρες Αθηναίοι, ότι είναι ένοχος ο Μέλητος, επειδή αστειεύεται σοβαρά, σέρνοντας με μεγάλη επιπολαιότητα ανθρώπους στα δικαστήρια, προσποιούμενος ότι ενδιαφέρεται και φροντίζει για πράγματα για τα οποία ποτέ δεν νοιάστηκε. Και θα προσπαθήσω να σας αποδείξω ότι πράγματι έτσι είναι. Έλα λοιπόν Μέλητε, και πες μας:

- Υπάρχει τίποτα άλλο που να σε ενδιαφέρει πιο πολύ απ' τη βελτίωση των νέων;
- Όχι βέβαια.
- Έλα λοιπόν πες σ' αυτούς εδώ, ποιος τους κάνει καλύτερους; Γιατί είναι φανερό ότι το ξέρεις, αφού ενδιαφέρεσαι. Έχοντας βρει εκείνον που τους διαφθείρει, όπως λες, με φέρνεις εδώ ενώπιον των δικαστών και με κατηγορείς. Έλα, πες μας τώρα ποιος τους κάνει καλύτερους. Φανέρωσε τον σ' όσους μας ακούν.
- ...
- Βλέπεις, Μέλητε, ότι σιωπάς, ότι δεν έχεις τι να πεις; Δεν νομίζεις ότι η σιωπή σου είναι ντροπή, ότι αποτελεί αρκετή απόδειξη για τον ισχυρισμό μου, ότι δεν νοιάζεσαι καθόλου γι' αυτό το ζήτημα; Αλλά πες μας, φίλε μου, ποιος κάνει τους νέους καλύτερους;
- Οι νόμοι.
- Μα δεν ρωτάω αυτό, αγαπητέ μου, αλλά ποιος άνθρωπος, ο οποίος βέβαια θα έχει πρώτα μάθει και τους νόμους.
- Αυτοί, Σωκράτη, οι δικαστές.
- Τί λες, Μέλητε; Αυτοί εδώ είναι ικανοί να μορφώνουν τους νέους και να τους κάνουν καλύτερους;
- Ασφαλώς.
- Όλοι γενικά ή μόνο μερικοί απ' αυτούς;
- Όλοι γενικά.
- Καλά τα λες, μα την Ήρα. Μεγάλη έχουμε αφθονία από ωφέλιμους ανθρώπους. Και αυτοί εδώ οι ακροατές τους κάνουν καλύτερους ή όχι;
- Και αυτοί.
- Και οι βουλευτές;
- Και οι βουλευτές.
- Μήπως τότε, Μέλητε, τα μέλη της εκκλησίας του δήμου, οι εκκλησιαστές,

διαφθείρουν τους νεότερους; Ή κι εκείνοι, όλοι γενικά, τους κάνουν καλύτερους;

- Κι εκείνοι.

- Όλοι λοιπόν, όπως φαίνεται, οι Αθηναίοι τους κάνουν καλούς και άξιους εκτός από μένα, και μόνον εγώ τους διαφθείρω. Έτσι λες;

- Έτσι ακριβώς.

- Πόσο δυστυχημένο με θεωρείς! Απάντησε μου όμως: Και με τα άλογα νομίζεις ότι συμβαίνει το ίδιο; Όλοι οι άνθρωποι μπορούν να τα κάνουν καλύτερα, και μόνο ένας είναι που τα χαλάει; Ή συμβαίνει εντελώς το αντίθετο, και μόνο ένας μπορεί να τα κάνει καλύτερα, ή πολύ λίγοι μόνο, οι ιπποκόμοι; Ενώ οι άλλοι, οι πολλοί, όταν ασχολούνται με άλογα και τα χρησιμοποιούν, τα χαλάνε; Δεν ισχύει αυτό, Μέλητε, και για τα άλογα και για όλα τα άλλα ζώα; Ισχύει, είτε το παραδεχτείτε εσύ κι ο Άνυτος είτε όχι. Θα ήταν λοιπόν πολύ ευτυχημένοι οι νέοι αν ένας μόνο τους διέφθειρε και όλοι οι άλλοι τους ωφελούσαν. Αλλά όμως, Μέλητε, είναι ολοφάνερο πως ποτέ δεν φρόντισες για τους νέους και απέδειξες καθαρά την αμέλεια σου, ότι ποτέ δεν ενδιαφέρθηκες για τα πράγματα για τα οποία με κατηγορείς. Πες μας ακόμα, στο όνομα του Δία, Μέλητε, τί είναι καλύτερο, να ζεις ανάμεσα σε καλούς πολίτες ή σε κακούς; Έλα φίλε μου, απάντησε. Δεν σε ρωτάω τίποτα δύσκολο. Οι κακοί δεν βλάπτουν πάντοτε εκείνους που βρίσκονται κοντά τους, και οι καλοί δεν τους ωφελούν;

- Ασφαλώς.

- Υπάρχει λοιπόν κανένας που θα ήθελε να βλάπτεται από τους δικούς του, και όχι να ωφελείται; Απάντησε, αγαπητέ μου. Ο νόμος προστάζει να απαντήσεις. Υπάρχει κανένας που θα ήθελε να βλάπτεται;

- Όχι βέβαια.

- Έλα λοιπόν, πες μας, με κατηγορείς εδώ ότι διαφθείρω τους νέους και τους κάνω κακούς· γίνεται αυτό με τη θέληση μου ή χωρίς τη θέληση μου;

- Με τη θέλησή σου βέβαια.

- Τι είναι αυτά που λες, Μέλητε; Είσαι τόσο σοφότερος εσύ από μένα, παρ' όλο που είσαι τόσο νεότερός μου, ώστε ενώ ξέρεις ότι οι κακοί βλάπτουν πάντοτε εκείνους που βρίσκονται κοντά τους και οι καλοί τους ωφελούν, εγώ έχω φτάσει σε τέτοιο σημείο αμάθειας που να αγνοώ ότι αν κάνω κάποιον από τους γύρω μου να γίνει κακός, θα κινδυνεύσω ο ίδιος να μου κάνει κάτι κακό; Ωστε αυτό το τόσο μεγάλο κακό το κάνω, όπως λες, με τη θέληση μου; Δεν με πείθεις γι' αυτό, Μέλητε, και θαρρώ πως κανέναν άλλον δεν πείθεις. Αλλά ή δεν τους διαφθείρω, ή, αν τους διαφθείρω, το κάνω χωρίς να θέλω. Πάντως εσύ και στις δυο περιπτώσεις λες ψέματα. Αν όμως τους διαφθείρω χωρίς τη θέλησή μου, για τέτοια αθέλητα σφάλματα ο νόμος δεν ορίζει να με φέρεις στο δικαστήριο, αλλά να με πάρεις

ιδιαιτέρως, και να με συμβουλεύσεις και να με νουθετήσεις. Γιατί είναι φανερό ότι, αφού το καταλάβω, θα πάψω να κάνω ό,τι έκανα ακούσια. Εσύ όμως απέφυγες να το κάνεις αυτό και δεν θέλησες να έρθεις να με βρεις και να με νουθετήσεις. Και με φέρνεις σ' αυτό το δικαστήριο, όπου ο νόμος ορίζει να φέρνουν εκείνους που χρειάζονται τιμωρία και όχι εκείνους που χρειάζονται νουθεσία. Αλλά, άνδρες Αθηναίοι, είναι πια φανερό εκείνο που ήδη έλεγα, ότι δηλαδή ο Μέλητος δεν νοιάστηκε ποτέ στο ελάχιστο γι' αυτά. Όμως πες μας: Πώς λες, Μέλητε, ότι διαφθείρω τους νεότερους; Όπως φαίνεται και από την καταγγελία σου, διδάσκοντάς τους να μην πιστεύουν στους θεούς που πιστεύει η πόλη, αλλά σε άλλους καινούριους δαίμονες; Δεν λες ότι διδάσκοντάς τα αυτά, τους διαφθείρω;

- Ακριβώς αυτά λέω.
- Στο όνομα λοιπόν αυτών των θεών για τους οποίους γίνεται τώρα λόγος, Μέλητε, πες μας με μεγαλύτερη σαφήνεια και σε μένα και σ' αυτούς εδώ τους άνδρες, γιατί εγώ δεν καταλαβαίνω τι ακριβώς θέλεις να πεις. Λες ότι διδάσκω να πιστεύουν ότι υπάρχουν μερικοί θεοί —άρα και εγώ πιστεύω ότι υπάρχουν θεοί και δεν είμαι εντελώς άθεος και δεν μπορώ να κατηγορηθώ γι' αυτό—, αλλά ότι δεν είναι αυτοί της πόλης αλλά άλλοι, και γι' αυτό ακριβώς με κατηγορείς, επειδή είναι άλλοι; Ή ισχυρίζεσαι ότι δεν έχω πίστη στους θεούς, πράγμα που διδάσκω και στους άλλους;

- Ακριβώς, λέω ότι δεν πιστεύεις καθόλου στους θεούς.

- Καλέ μου Μέλητε, πώς τα λες αυτά; Δεν πιστεύω λοιπόν ούτε για τον ήλιο ούτε για τη σελήνη ότι είναι θεοί, όπως οι άλλοι άνθρωποι;

- Μα τον Δία, άνδρες δικαστές, για τον ήλιο λέει ότι είναι πέτρα και για τη σελήνη ότι είναι γη.

- Τον Αναξαγόρα νομίζεις ότι κατηγορείς, αγαπητέ μου Μέλητε. Και τόσο μικρή ιδέα έχεις γι' αυτούς, τους θεωρείς τόσο αγράμματους, ώστε να μη γνωρίζουν ότι τα βιβλία του Αναξαγόρα του Κλαζομένιου είναι γεμάτα από τέτοια λόγια; Από εμένα θα τα μάθαιναν αυτά οι νέοι, ενώ θα μπορούσαν, όποτε ήθελαν, να αγοράσουν τα βιβλία αυτά από την ορχήστρα του θεάτρου με μια δραχμή, και να κοροϊδεύουν τον Σωκράτη, αν υποστηρίζει ότι είναι δικά του, πράγματα μάλιστα τόσο περίεργα. Αλλά, στο όνομα του Δία, έτσι σου φαίνομαι; Ότι δεν πιστεύω σε κανέναν θεό;

- Όχι, μα τον Δία, σε κανέναν απολύτως.

- Ούτε τον εαυτό σου, Μέλητε, μου φαίνεται ότι δεν πιστεύεις πια. Αυτός εδώ μου φαίνεται, άνδρες Αθηναίοι, ότι σας περιφρονεί πολύ και ότι είναι τελείως αναίσχυντος, και ότι έκανε αυτήν την καταγγελία από αλαζονεία και αναισχυντία και νεανική επιπολαιότητα. Φαίνεται σαν να έχει φτιάξει έναν γρίφο για να με

δοκιμάσει: «Θα καταλάβει άραγε ο Σωκράτης ο σοφός ότι αστειεύομαι και ότι αντιφάσκω ή θα τον εξαπατήσω και αυτόν και τους άλλους που με ακούνε;». Γιατί νομίζω πως είναι φανερό ότι ο ίδιος αντιφάσκει στην καταγγελία του και είναι σαν να έλεγε: «Ο Σωκράτης είναι ένοχος επειδή δεν πιστεύει στους θεούς, πιστεύοντας όμως στους θεούς». Μα είναι αστείο. Εξετάστε κι εσείς μαζί μου, άνδρες, πώς αντιλαμβάνομαι αυτά που λέει. Κι εσύ απάντησέ μας, Μέλητε. Όσο για σας, θυμηθείτε αυτό που σας ζήτησα από την αρχή, και μη διαμαρτύρεστε άμα μιλάω με τον συνηθισμένο μου τρόπο. Είναι κανέννας, Μέλητε, από τους ανθρώπους που να πιστεύει ότι υπάρχουν ανθρώπινα πράγματα και να μην πιστεύει ότι υπάρχουν άνθρωποι; Ας μου απαντήσει, άνδρες, κι ας μη διαμαρτύρεται λέγοντας άλλα αντί άλλων. Είναι κανέννας που να μην πιστεύει ότι υπάρχουν άλογα, αλλά να πιστεύει ότι υπάρχει ιππασία; Ή που ενώ δεν πιστεύει ότι υπάρχουν αυλητές, πιστεύει ότι υπάρχει αυλητική τέχνη; Δεν είναι δυνατόν αυτό, πανέξυπνε άνθρωπε. Κι αν εσύ δεν θέλεις να απαντήσεις, στο λέω εγώ και σ' εσένα και σ' αυτούς εδώ. Απάντησε μου όμως τουλάχιστον σ' αυτό που σε ρωτάω τώρα: Είναι κανείς που να πιστεύει στη δύναμη των δαιμόνων και να μην πιστεύει ότι υπάρχουν δαίμονες;

- Δεν είναι δυνατόν αυτό.

- Με βοηθάς απαντώντας έτσι, έστω και με το ζόρι, επειδή αναγκάζεσαι απ' αυτούς εδώ να το κάνεις. Λες λοιπόν ότι και πιστεύω στη δύναμη των δαιμόνων και διδάσκω ότι υπάρχουν, είτε πρόκειται για καινούριους είτε για παλιούς, αλλά πάντως πιστεύω στη δύναμη των δαιμόνων, σύμφωνα με τα λόγια σου, και μάλιστα αυτό το αναφέρεις και στην ένορκη καταγγελία σου. Αλλά αν πιστεύω στη δύναμη των δαιμόνων, είναι απολύτως αναγκαίο να πιστεύω και ότι υπάρχουν δαίμονες. Δεν είναι έτσι; Ασφαλώς. Σε βάζω να συμφωνείς μαζί μου, επειδή δεν απαντάς. Τους δαίμονες λοιπόν δεν τους θεωρούμε είτε θεούς είτε παιδιά θεών; Συμφωνείς ή όχι;

- Βέβαια.

- Αν λοιπόν πιστεύω στους δαίμονες, όπως λες εσύ, αν μεν είναι κάποιοι θεοί οι δαίμονες, τότε δεν ισχύει ο ισχυρισμός μου, ότι μιλάς με γρίφους και μας κοροϊδεύεις; Γιατί λες ότι εγώ δεν πιστεύω στους θεούς αλλά ταυτόχρονα και ότι πιστεύω, εφόσον πιστεύω στους δαίμονες. Αν πάλι οι δαίμονες είναι παιδιά θεών, είτε νόθα είτε από νύμφες είτε από άλλες μητέρες, όπως λένε, ποιός από τους ανθρώπους θα πίστευε ότι ενώ υπάρχουν παιδιά των θεών, δεν υπάρχουν θεοί; Το ίδιο παράλογο θα ήταν να πίστευε κανείς ότι υπάρχουν παιδιά των αλόγων και των γαϊδουριών, τα μουλάρια, αλλά να μην πίστευε ότι υπάρχουν άλογα και γαϊδούρια. Όχι, Μέλητε, δεν είναι δυνατόν να τα έγγραψες αυτά στην καταγγελία

σου για άλλον λόγο, παρά μόνο γιατί δεν έβρισκες κανένα αληθινό αδίκημα για να με κατηγορήσεις. Αλλά δεν υπάρχει κανένας τρόπος να πείσεις κάποιον άνθρωπο, ακόμα κι αν έχει ελάχιστη νοημοσύνη, ότι μπορεί κάποιος που πιστεύει στη δύναμη των δαιμόνων να μην πιστεύει στη δύναμη των θεών, ή το αντίθετο, ότι μπορεί κάποιος που δεν πιστεύει στους δαίμονες να πιστεύει είτε στους θεούς είτε στους ήρωες.

Αλλά, άνδρες Αθηναίοι, νομίζω ότι δεν χρειάζεται να αποδείξω με περισσότερα επιχειρήματα ότι δεν ευσταθεί η κατηγορία του Μέλητου. Αρκούν αυτά που είπα. Εκείνο όμως που έλεγα προηγουμένως, ότι προκάλεσα τη μεγάλη εχθρότητα πολλών ανθρώπων, είναι απολύτως αληθινό. Και αυτό είναι που θα με καταστρέψει, αν με καταστρέψει· δεν θα είναι ούτε ο Μέλητος ούτε ο Άνυτος, αλλά οι συκοφαντίες και ο φθόνος των πολλών. Αυτά στ' αλήθεια κατέστρεψαν και νομίζω θα καταστρέψουν στο μέλλον πολλούς άλλους δίκαιους ανθρώπους. Γιατί δεν πιστεύω ότι θα σταματήσει σ' εμένα το κακό.

Θα μπορούσε όμως να πει κανείς: «Δεν ντρέπεσαι, Σωκράτη, που έχεις κάνει τέτοια πράγματα ώστε τώρα να κινδυνεύεις να πεθάνεις;». Κι εγώ τότε θα του έδινα τη σωστή απάντηση, λέγοντας ότι: «Κάνεις λάθος, άνθρωπε, αν νομίζεις πως ένας άνδρας που θέλει να ωφελήσει έστω και λίγο τους άλλους πρέπει να υπολογίζει τον κίνδυνο αν θα ζήσει ή αν θα πεθάνει. Ενώ το μόνο που πρέπει να σκέφτεται, όταν ενεργεί, είναι αν ενεργεί δίκαια ή άδικα και αν η συμπεριφορά του είναι καλού ή κακού ανθρώπου. Γιατί τότε θα ήταν ανάξιοι, σύμφωνα με τα λεγόμενα σου, όσοι από τους ημίθεους σκοτώθηκαν στην Τροία, και όλοι οι άλλοι, και ο γιος της Θέτιδας. Αυτός τόσο πολύ περιφρονούσε τον κίνδυνο, μπροστά στο ενδεχόμενο να ντροπιαστεί, ώστε, όταν του είπε η μητέρα του, που ήταν θεά, τότε που ήθελε να σκοτώσει τον Έκτορα, τα εξής παρακάτω —αν θυμάμαι καλά— λόγια: “Παιδί μου, αν εκδικηθείς το φόνο του φίλου σου του Πάτροκλου και σκοτώσεις τον Έκτορα, θα πεθάνεις κι εσύ, γιατί αμέσως μετά τον Έκτορα θα έρθει και το δικό σου τέλος”, εκείνος —ενώ τα άκουσε αυτά— αδιαφόρησε για τον θάνατο και τον κίνδυνο, και πιο πολύ φοβήθηκε να ζήσει σαν δειλός που εκδίκηση δεν παίρνει για τους φίλους του».

«Ας πεθάνω αμέσως», είπε, «φτάνει να τιμωρήσω εκείνον που έφταιξε και να μη μένω πια εδώ ντροπιασμένος, κοντά στα καμπυλόπρυμνα καράβια, βάρος της γης. Νομίζεις ότι νοιάστηκε αυτός για τον θάνατο και τον κίνδυνο;». Και πράγματι, άνδρες Αθηναίοι, έτσι είναι. Εκεί που θα ταχθεί κανείς, είτε από μόνος του επειδή πιστεύει ότι πράττει το καλύτερο, είτε από κάποιον άρχοντα, εκεί οφείλει, θαρρώ,

να παραμείνει διακινδυνεύοντας και χωρίς να λογαριάζει ούτε θάνατο ούτε τίποτα άλλο, μπροστά στην ατίμωση. Θα είχα λοιπόν κάνει πολύ άσχημα, άνδρες Αθηναίοι, αν όταν με διέταξαν οι άρχοντες που εσείς εκλέξατε, να πολεμήσω στην Ποτίδαια, στην Αμφίπολη, στο Δήλιο, έμενα τότε στο καθήκον που μου όριζαν, όπως κι οι άλλοι, και έβαζα σε κίνδυνο τη ζωή μου, και όταν μου όριζε ο θεός —κατά τη δική μου πάντα αντίληψη— ότι πρέπει να ζω φιλοσοφώντας και εξετάζοντας τον εαυτό μου και τους άλλους, να φοβόμουνα είτε τον θάνατο είτε οτιδήποτε άλλο, και να εγκατέλειπα τη θέση μου.

Θα ήταν φοβερό, και πράγματι τότε θα ήταν δίκαιο να με φέρει κανείς στο δικαστήριο με την κατηγορία ότι δεν πιστεύω στους θεούς και ότι δεν υπακούω στον χρησμό, και ότι φοβάμαι τον θάνατο και ότι νομίζω πως είμαι σοφός ενώ δεν είμαι. Γιατί το να φοβάται κανείς τον θάνατο, άνδρες, δεν είναι τίποτα άλλο από το να νομίζει κανείς ότι είναι σοφός χωρίς να είναι. Να νομίζει ότι γνωρίζει αυτά που δεν γνωρίζει. Γιατί κανείς δεν γνωρίζει τον θάνατο, ούτε αν συμβαίνει να είναι το μεγαλύτερο αγαθό για τον άνθρωπο, κι όμως τον φοβούνται σαν να ξέρουν καλά ότι είναι το μεγαλύτερο κακό.

Και δεν είναι αμάθεια αυτό επονείδιστη, το να νομίζει κανείς ότι γνωρίζει εκείνα που δεν γνωρίζει; Εγώ όμως, άνδρες, σ' αυτό ακριβώς διαφέρω ίσως από τους περισσότερους, και αν λέω ότι είμαι σε κάτι σοφότερος από κάποιον άλλον είναι σ' αυτό το σημείο, ότι μη γνωρίζοντας αρκετά για τον Άδη, παραδέχομαι την άγνοιά μου. Γνωρίζω όμως ότι είναι κακό και ντροπή να βλάπτει κανείς έναν καλύτερο και να μην υπακούει σ' αυτόν, είτε θεός είναι είτε άνθρωπος. Έτσι λοιπόν ποτέ δεν θα φοβηθώ και δεν θα αποφύγω να κάνω κάτι, διαπράττοντας κακές πράξεις που γνωρίζω ότι είναι κακές, για να επιτύχω άλλες που δεν γνωρίζω αν είναι πράγματι καλές.

Ωστε ακόμα κι αν με αφήνατε τώρα ελεύθερο, μην πιστεύοντας τον Άνυτο, ο οποίος σας είπε ότι είτε από την αρχή δεν έπρεπε καθόλου να δικαστώ, ή, αφού δικάζομαι, δεν είναι δυνατόν να μη με καταδικάσετε σε θάνατο -γιατί, πρόσθεσε, αν γλιτώσει, οι γιοι σας, που ήδη κάνουν ό,τι τους διδάσκει ο Σωκράτης, θα καταστραφούν όλοι εντελώς-, αν λοιπόν, παρ' όλα αυτά, μου λέγατε: «Σωκράτη, εμείς δεν θα πιστέψουμε τον Άνυτο και θα σε αφήσουμε ελεύθερο, με τον εξής όμως όρο, ότι δεν θα περνάς πια την ώρα σου εξετάζοντας έτσι τους ανθρώπους και φιλοσοφώντας. Κι αν πιαστείς να το κάνεις αυτό το πράγμα, θα πεθάνεις».

Αν λοιπόν, όπως είπα, μ' αυτόν τον όρο μ' αφήνατε ελεύθερο, θα σας έλεγα ότι:

«Εγώ, άνδρες Αθηναίοι, σας εκτιμώ και σας αγαπώ, αλλά θα υπακούσω στον θεό κι όχι σε σας, και όσο αναπνέω και μπορώ, δεν θα πάψω να φιλοσοφώ και να σας συμβουλεύω και να νουθετώ οποιονδήποτε από σας τυχαίνει κάθε φορά να συναντώ, λέγοντάς του αυτά ακριβώς που συνήθιζα να λέω, ότι: “Πώς εσύ, αγαπητέ μου, όντας Αθηναίος, πολίτης της πιο μεγάλης και της πιο φημισμένης για τη σοφία της και τη δύναμη της πόλης, δεν ντρέπεσαι να φροντίζεις για τα χρήματα, πώς θα αποκτήσεις περισσότερα, και για τη δόξα και τις τιμές, και να μην ενδιαφέρεσαι ούτε να νοιάζεσαι για τη φρόνηση και την αλήθεια και την ψυχή σου;”».

Και αν κάποιος από σας αμφισβητεί τα λόγια μου και πει ότι φροντίζει και γι’ αυτά, δεν θα τον αφήσω αμέσως ούτε θα φύγω, αλλά θα του υποβάλω ερωτήσεις και θα τον εξετάσω και θα τον ελέγξω, και αν μου φανεί ότι δεν κατέχει την αρετή, παρ’ όλο που ισχυρίζεται το αντίθετο, θα τον επιπλήξω που νοιάζεται τόσο λίγο για τα πιο σημαντικά και τόσο πολύ για τα πιο ασήμαντα. Αυτά θα τα κάνω σ’ όποιον τύχει να συναντήσω, είτε είναι νεότερος είτε μεγαλύτερος, είτε ξένος είτε συμπολίτης μας, και κυρίως στους συμπολίτες μας, που είναι πιο δικοί μου. Γιατί αυτά με προστάζει ο θεός, καταλάβετε το καλά. Και εγώ πιστεύω ότι μέχρι τώρα δεν έχει υπάρξει μεγαλύτερο αγαθό για σας και για την πόλη από αυτήν την υπηρεσία μου που προσφέρω στον θεό. Γιατί περιφέρομαι μην κάνοντας τίποτα άλλο από το να πείθω τους νεότερους και τους πιο ηλικιωμένους ανάμεσά σας να μη φροντίζουν ούτε για τα σώματα τους ούτε για τα χρήματα τους με τόσο πάθος, παρά μόνο για την ψυχή τους, πως θα γίνει καλύτερη, λέγοντας τους ότι η αρετή δεν γίνεται από τα χρήματα, αλλά τα χρήματα και όλα τα άλλα ανθρώπινα αγαθά, και τα ιδιωτικά και τα δημόσια, από την αρετή. Αν τα λόγια μου αυτά διαφθείρουν τους νέους, τότε είναι βλαβερά. Κι αν κάποιος ισχυρίζεται ότι εγώ άλλα λέω κι όχι ό,τι σας είπα, δεν λέει την αλήθεια. Ως προς αυτά, θα έλεγα, άνδρες Αθηναίοι, ή να ακούσετε τον Άνυτο ή να μην τον ακούσετε, και ή να μ’ αφήσετε ελεύθερο ή να μη μ’ αφήσετε, γιατί εγώ δεν πρόκειται να αλλάξω σ’ ό,τι κάνω, ακόμα κι αν πρόκειται να πεθάνω πολλές φορές.

Μη διαμαρτύρεστε, άνδρες Αθηναίοι, κάντε ό,τι σας παρακάλεσα μην διαμαρτύρεστε για ό,τι λέω, αλλά ακούτε. Γιατί πιστεύω ότι ακούγοντάς με θα ωφεληθείτε. Γι’ αυτά τα άλλα που πρόκειται να σας πω θα βάλετε ίσως τις φωνές, αλλά να μην το κάνετε. Να ξέρετε καλά όμως ότι αν με θανατώσετε, και είμαι πράγματι αυτός που λέω εγώ, δεν θα με βλάψετε τόσο όσο θα βλάψετε τους εαυτούς σας. Γιατί εμένα σε τίποτα δεν θα μπορούσαν να με βλάψουν ούτε ο

Μέλητος ούτε ο Άνυτος. Δεν θα είχαν τη δυνατότητα, γιατί πιστεύω ότι δεν γίνεται ο χειρότερος άνθρωπος να βλάψει έναν καλύτερο.

Θα μπορούσε βέβαια να με σκοτώσει ίσως ή να με εξορίσει ή και να μου στερήσει τα πολιτικά μου δικαιώματα. Αυτά τα πράγματα ίσως αυτός ή και κάποιος άλλος να τα θεωρεί μεγάλα κακά. Όχι όμως εγώ. Θεωρώ πολύ χειρότερο να κάνει κανείς ό,τι κάνει αυτός τώρα, προσπαθώντας να σκοτώσει άδικα έναν άνθρωπο. Τώρα λοιπόν, άνδρες Αθηναίοι, δεν απολογούμαι καθόλου για χάρη του εαυτού μου, όπως θα νόμιζε κανείς, αλλά για χάρη σας, για να μην αμαρτήσετε, καταδικάζοντάς με, προς τον θεό, περιφρονώντας αυτό που σας έδωσε.

Γιατί αν με σκοτώσετε, άλλον σαν κι εμένα δεν θα βρείτε —για να το πω απλά αλλά κι αστεία— που να τον έχει ορίσει ο θεός να βρίσκεται κοντά στην πόλη, η οποία λόγω μεγέθους μοιάζει νωθρό μεγάλο και γενναίο άλογο και χρειάζεται αλογόμυγα να την ξυπνάει. Νομίζω ότι σαν τέτοια με έχει βάλει στην πόλη ο θεός, να μη σταματώ όλη τη μέρα να σας ξυπνώ, να σας πείθω και τον καθένα χωριστά να επικρίνω τριγυρίζοντας παντού.

Δεν θα βρεθεί λοιπόν εύκολα άλλος τέτοιος για σας, άνδρες, και αν με πιστεύετε, πρέπει να με αθώσετε. Ίσως όμως να βαρεθείτε γρήγορα, όπως όσοι ξυπνάνε νυσταγμένοι, και, έχοντας πειστεί από τον Άνυτο, με ένα χτύπημα να με σκοτώσετε εύκολα. Και έπειτα θα περάσετε την υπόλοιπη ζωή σας κοιμώμενοι, αν δεν σας φροντίσει ο θεός και δεν σας στείλει κάποιον άλλον. Το ότι πράγματι εγώ είμαι εκείνος που έδωσε ο θεός στην πόλη γι' αυτόν το σκοπό, μπορείτε να το καταλάβετε εύκολα, γιατί δεν φαίνεται ανθρώπινο να έχω παραμελήσει όλες τις υποθέσεις μου και να ανέχομαι να είναι τόσα χρόνια παραμελημένοι οι δικοί μου, για να φροντίζω εσάς, πλησιάζοντας τον καθένα χωριστά, σαν να ήμουν πατέρας σας ή μεγαλύτερος αδερφός σας, για να σας πείθω να ασχοληθείτε με την αρετή. Αν βέβαια είχα κάποιο όφελος απ' αυτό και σας παρακινούσα να το κάνετε παίρνοντας αμοιβή, θα είχα κάποιο λόγο να το κάνω. Τώρα όμως βλέπετε οι ίδιοι ότι οι κατήγοροι, ενώ για όλα τα άλλα τόσο αναίσχυντα με κατηγορούν, γι' αυτό δεν τόλμησαν να με κατηγορήσουν και να βρουν κάποιον μάρτυρα, πως εγώ είτε πήρα ποτέ αμοιβή είτε ζήτησα.

Κι αυτό γιατί, όπως νομίζω, διαθέτω έναν αρκετά αξιόπιστο μάρτυρα, τη φτώχεια μου. Ίσως λοιπόν να σας φαίνεται παράξενο που, ενώ τριγυρνώντας ανάμεσα σας σας συμβουλεύω ιδιαιτέρως και μιλώ για πολλά πράγματα, δημόσια δεν τολμώ να ανεβώ στο βήμα και μιλώντας στο πλήθος να συμβουλευσω την πόλη. Αιτία αυτού

του πράγματος είναι εκείνο που πολλές φορές ήδη και σε πολλά μέρη με έχετε ακούσει να λέω, ότι υπάρχει μέσα μου κάτι θεϊκό και δαιμόνιο, μια φωνή, αυτό που έγραψε και στην καταγγελία του διακωμωδώντας το ο Μέλητος.

Σε μένα λοιπόν αυτό άρχισε να υπάρχει από τότε που ήμουν παιδί, είναι μια φωνή που ακούω, η οποία, όποτε την ακούω, πάντοτε με αποτρέπει από κάτι που πρόκειται να κάνω, και ποτέ δεν με προτρέπει σε τίποτα. Αυτή είναι που με εμποδίζει να ασχοληθώ με την πολιτική. Και μου φαίνεται ότι κάνει πάρα πολύ καλά που με εμποδίζει. Γιατί να το ξέρετε καλά, άνδρες Αθηναίοι. Αν εγώ από παλιά είχα επιχειρήσει να ασχοληθώ με την πολιτική, από παλιά θα είχα αφανιστεί και ούτε εσάς θα είχα ωφελήσει σε τίποτα ούτε τον εαυτό μου.

Και μη μου θυμώνετε που λέω την αλήθεια. Γιατί δεν υπάρχει άνθρωπος που να μπορεί να διασωθεί, είτε από σας είτε από οποιοδήποτε άλλο πλήθος, όταν εναντιώνεται με ειλικρίνεια και εμποδίζει να γίνονται στην πόλη πολλά άδικα πράγματα και παράνομα. Αλλά είναι αναγκαίο εκείνος που πράγματι μάχεται για το δίκαιο, αν πρέπει να διασωθεί για λίγο χρονικό διάστημα, να παραμείνει ιδιώτης και να μην συμμετέχει στη δημόσια ζωή. Και μεγάλες αποδείξεις θα σας δώσω γι' αυτό, όχι λόγια, αλλά εκείνα που εσείς εκτιμάτε περισσότερο, έργα. Ακούστε λοιπόν αυτά που μου συνέβησαν, για να δείτε ότι δεν υποχωρώ σε τίποτα που να είναι αντίθετο στο δίκαιο από τον φόβο του θανάτου, και ότι μην υποχωρώντας θα χανόμουν πολύ σύντομα. Θα σας μιλήσω με λόγια κοινά και με τη γλώσσα των δικαστηρίων, αλλά θα σας πω την αλήθεια.

Εγώ λοιπόν, άνδρες Αθηναίοι, δεν κατέλαβα ποτέ κανένα άλλο αξίωμα στην πόλη, διετέλεσα όμως κάποτε βουλευτής και έτυχε να πρυτανεύει η δική μας η φυλή, η Αντιοχίς, τότε που εσείς τους δέκα στρατηγούς που δεν μάζεψαν τους ναυαγούς μετά τη ναυμαχία θέλατε να τους δικάσετε όλους μαζί παράνομα, όπως αργότερα το καταλάβατε όλοι σας. Τότε, μόνος από όλους τους πρυτάνεις σας εναντιώθηκα, υποστηρίζοντας ότι δεν πρέπει να κάνετε τίποτα αντίθετο προς τους νόμους, και ψήφισα ενάντια στη θέλησή σας. Και ενώ ήταν έτοιμοι οι ρήτορες να με καταγγείλουν και να βάλουν να με συλλάβουν, και εσείς τους παροτρύνατε με φωνές, έκρινα ότι είναι προτιμότερο να διακινδυνεύσω όντας με την πλευρά του νομού και του δικαίου, παρά να είμαι με το μέρος το δικό σας, που δεν σκεφτόσαστε δίκαια, από φόβο μήπως φυλακιστώ ή θανατωθώ. Και αυτά συνέβαιναν ενώ ακόμα υπήρχε δημοκρατία στην πόλη. Αλλά και όταν έγινε ολιγαρχία, οι Τριάκοντα πάλι, αφού με κάλεσαν μαζί με τους άλλους τέσσερις στη Θόλο, μας διέταξαν να πάμε να φέρουμε από τη Σαλαμίνα τον Λέοντα τον

Σαλαμίνιο, για να τον σκοτώσουν. Τέτοιες διαταγές έδιναν συχνά και σε πολλούς άλλους, επειδή ήθελαν να εμπλέξουν στα εγκλήματά τους όσο το δυνατόν περισσότερους. Τότε λοιπόν εγώ, όχι με τα λόγια, αλλά έμπρακτα, απέδειξα πάλι ότι εμένα —για να μιλήσω πιο καθαρά— δεν με ενδιαφέρει διόλου ο θάνατος. Το μόνο που με ενδιαφέρει είναι να μη διαπράξω κάτι άδικο κι ανόσιο. Γιατί εμένα εκείνο το καθεστώς, παρά την ισχύ του, δεν με φόβισε τόσο ώστε ν' αναγκαστώ να κάνω κάτι άδικο. Αλλά αφού βγήκαμε από τη Θόλο, ενώ οι τέσσερις πήγαν στη Σαλαμίνα και έφεραν τον Λέοντα, εγώ έφυγα και πήγα στο σπίτι μου. Και ίσως να είχα πεθάνει γι' αυτή μου την πράξη, αν δεν είχε καταλυθεί σύντομα η εξουσία τους. Γι' αυτά μπορούν να σας μιλήσουν πολλοί μάρτυρες.

Νομίζετε λοιπόν ότι θα είχα φτάσει σ' αυτήν την ηλικία, αν είχα ασχοληθεί με την πολιτική και αν πράττοντας ως τίμιος άνθρωπος υποστήριζα το δίκαιο και αν, όπως πρέπει, φρόντιζα γι' αυτό περισσότερο απ' όλα; Κάθε άλλο, άνδρες Αθηναίοι. Ούτε και κανένας άλλος άνθρωπος.

Αλλά εγώ σε όλη μου τη ζωή, και όταν έπραξα κάτι δημόσια τέτοιος αποδείχτηκα, και το ίδιο και στην ιδιωτική μου ζωή: ποτέ δεν έκανα καμιά υποχώρηση σε κανέναν μπροστά στο δίκαιο, ούτε σε κάποιον άλλον ούτε και σε κανέναν απ' αυτούς που εκείνοι που με διαβάλλουν λένε ότι είναι μαθητές μου. Άλλωστε εγώ δεν υπήρξα ποτέ δάσκαλος κανενός. Κι αν κάποιος, όταν μιλάω και όταν λέω τα δικά μου, επιθυμούσε να με ακούει, είτε νεότερος είναι είτε, μεγαλύτερος, δεν το αρνήθηκα ποτέ σε κανέναν. Ούτε μιλάω μονάχα όταν παίρνω χρήματα, και όταν δεν παίρνω δεν μιλάω, αλλά προσφέρομαι το ίδιο και σε πλούσιους και σε φτωχούς, να με ρωτάνε, ή αν θέλει κανείς απαντώντας μου να ακούει αυτά που λέω. Και γι' αυτούς εγώ, είτε κάποιος τους γίνει καλός είτε όχι, είναι άδικο να κατηγορούμαι, γιατί ποτέ δεν υποσχέθηκα σε κανέναν τίποτα, ούτε δίδαξα κανένα μάθημα. Και αν κάποιος ισχυρίζεται, ότι από εμένα ποτέ είτε έμαθε είτε άκουσε κάτι ιδιαιτέρως, που δεν το άκουσαν και όλοι οι άλλοι, να ξέρετε καλά ότι δεν λέει την αλήθεια. Αλλά γιατί τότε μερικοί ευχαριστιούνται να περνούν πολύ χρόνο μαζί μου;

Το ακούσατε, άνδρες Αθηναίοι. Σας είπα όλη την αλήθεια, ότι ευχαριστιούνται να με ακούνε να εξετάζω εκείνους που νομίζουν ότι είναι σοφοί, ενώ δεν είναι. Δεν είναι κι άσχημο αυτό. Εμένα λοιπόν αυτό, σας το βεβαιώνω, μου το έχει ορίσει ο θεός να το κάνω και με χρησμούς και με όνειρα και με κάθε τρόπο, με τον οποίο κάθε θεϊκή ύπαρξη ορίζει οτιδήποτε στους ανθρώπους να πράττουν. Αυτά, άνδρες Αθηναίοι, και αληθινά είναι και εύκολο να ελεγχθούν. Αν όμως εγώ άλλους από

τους νέους διαφθείρω και άλλους τους έχω ήδη διαφθείρει, πρέπει βέβαια μερικοί απ' αυτούς, αφού μεγάλωσαν και κατάλαβαν ότι όταν ήταν νέοι τους είχα δώσει εγώ κάποτε κακές συμβουλές, να ανεβούν τώρα στο βήμα και να με κατηγορήσουν και να με τιμωρήσουν. Και αν δεν το ήθελαν οι ίδιοι, μερικοί από τους δικούς τους, είτε πατέρες είτε αδερφοί είτε και άλλοι συγγενείς, αν έπαθαν οι δικοί τους κάποιο κακό από μένα, να το θυμηθούν τώρα και να με τιμωρήσουν. Πάντως είναι παρόντες εδώ πολλοί απ' αυτούς, τους οποίους εγώ τώρα βλέπω, πρώτον απ' όλους αυτόν εδώ τον Κρίτωνα, που είναι συνομήλικος μου και συνδημότης μου και πατέρας του Κριτόβουλου, που κι αυτός είναι παρών.

Έπειτα κι ο Λυσανίας ο Σφήττιος, ο πατέρας αυτού εδώ του Αισχίνη. Ακόμα και αυτός εδώ ο Αντιφώντας από την Κηφισιά, ο πατέρας του Επιγένη. Και άλλοι είναι εδώ που οι αδερφοί τους συχνάζαν κοντά μου, ο Νικόστρατος του Θεοζοτίδου, ο αδερφός του Θεοδότου —ο Θεόδοτος έχει πεθάνει, κι έτσι δεν μπορεί να τον εμποδίσει με τα παρακάλια του— κι ο Πάραλος του Δημοδόκου, που ήταν αδερφός του ο Θεάνης. Να και ο Αδείμαντος του Αρίστωνος, που αδερφός του είναι αυτός ο Πλάτων, και ο Αιαντόδωρος, που αδερφός του είναι ο Απολλόδωρος.

Και άλλους πολλούς μπορώ να σας αναφέρω, και κάποιον απ' αυτούς έπρεπε να ορίσει ο Μέλητος για μάρτυρα στην κατηγορία του. Κι αν το ξέχασε τότε, ας τον ορίσει τώρα, εγώ τον αφήνω, και ας μας το πει αν έχει κανέναν. Αλλά θα τους βρείτε όλους τελείως αντίθετους, άνδρες, όλοι τους είναι πρόθυμοι να βοηθήσουν εμένα που διαφθείρω τους δικούς τους και τους βλάπτω, όπως λένε ο Μέλητος και ο Άνυτος.

Και εκείνοι που έχουν διαφθαρεί ίσως θα είχαν κάποιον λόγο να με βοηθήσουν. Εκείνοι όμως που δεν έχουν διαφθαρεί, και που είναι ήδη ώριμοι άνδρες, οι συγγενείς τους, ποιον άλλον λόγο έχουν να με βοηθούν, εκτός από το να υποστηρίζουν το σωστό και το δίκαιο, επειδή ξέρουν ότι ο Μέλητος λέει ψέματα, ενώ εγώ την αλήθεια; Αρκετά, άνδρες Αθηναίοι. Είπα ό,τι είχα να πω για ν' απολογηθώ, ίσως θα μπορούσα να προσθέσω κι άλλα παρόμοια.

Δεν αποκλείεται όμως να αγανακτήσει κανείς από σας αν σκεφτεί τον εαυτό του, που και σε μικρότερης σημασίας δίκη απ' αυτήν εδώ θα παρακαλούσε και θα ικέτευε τους δικαστές με πολλά δάκρυα, φέρνοντας στο βήμα και τα παιδιά του, για να τον λυπηθούν όσο το δυνατόν περισσότερο, και άλλους πολλούς συγγενείς και φίλους, ενώ εγώ δεν θα κάνω τίποτα απ' όλα αυτά, παρ' όλο που διατρέχω, όπως φαίνεται, τον μεγαλύτερο κίνδυνο. Ίσως λοιπόν κανείς, αν αναλογιστεί αυτά

τα πράγματα, να γίνει πιο σκληρός απέναντι μου και να οργιστεί γι' αυτά και να δώσει με οργή την ψήφο του.

Αν λοιπόν κάποιος από σας αισθάνεται έτσι —πράγμα που δεν θέλω να το πιστέψω—, αν συμβαίνει κάτι τέτοιο, θα μπορούσα νομίζω να του πω ότι: «Κι εγώ, αγαπητέ μου, έχω κάποιους συγγενείς. Γιατί ισχύει και για μένα εκείνο που είπε ο Όμηρος, “δεν γεννήθηκα ούτε από καμιά βελανιδιά ούτε από καμιά πέτρα”, αλλά από ανθρώπους, ώστε να έχω και συγγενείς, και γιους, άνδρες Αθηναίοι, τρεις, ο ένας είναι ήδη έφηβος, οι άλλοι δύο παιδιά». Αλλά όμως κανέναν απ' αυτούς δεν ανέβασα στο βήμα για να σας παρακαλέσω να με αθώσετε. Γιατί λοιπόν δεν κάνω τίποτα απ' αυτά;

Όχι από υπεροψία, άνδρες Αθηναίοι, ούτε για να σας ντροπιάσω. Αν αντιμετωπίζω τον θάνατο θαρραλέα, είναι άλλη υπόθεση. Για τη φήμη όμως, και τη δική μου και τη δική σας κι ολόκληρης της πόλης, δεν νομίζω ότι είναι πρόπον να κάνω τέτοια πράγματα. Δεν είναι πρόπον στην ηλικία μου αλλά και στο όνομα που έχω αποκτήσει, αληθινό ή ψεύτικο. Γιατί, υπάρχει η γνώμη ότι ο Σωκράτης σε κάτι διαφέρει από το πλήθος των ανθρώπων.

Θα είναι ντροπή, να αποδειχθούν κατώτεροι της φήμης τους όσοι από σας θεωρείται πως διαφέρουν στη σοφία, την ανδρεία ή οποιαδήποτε άλλη αρετή. Πολλές φορές έχω δει ανθρώπους, που όταν δικάζονται, ενώ πριν φαίνονταν σπουδαίοι, κάνουν πράγματα ανάρμοστα, σαν να θεωρούν ότι θα πάθουν κάτι φοβερό αν πεθάνουν, ως εάν επρόκειτο να είναι αθάνατοι αν δεν τους σκοτώνετε εσείς. Τέτοιοι άνθρωποι μου φαίνεται πως ντροπιάζουν την πόλη, γιατί θα μπορούσαν να κάνουν έναν ξένο να νομίσει ότι όσοι Αθηναίοι διακρίνονται για την αρετή τους, και εκλέγονται από τους συμπολίτες τους για αξιώματα και τιμητικές διακρίσεις, σε τίποτα δεν διαφέρουν από τις γυναίκες. Άνδρες Αθηναίοι, εμείς που έχουμε κάποιο όνομα δεν πρέπει να κάνουμε τέτοια πράγματα αλλά κι αν τα κάνουμε, εσείς δεν πρέπει να το επιτρέπετε. Αντίθετα πρέπει να δείξετε ότι είστε αποφασισμένοι να καταψηφίσετε όποιον παίζει αυτά τα ελεεινά δράματα μπροστά σας γελοιοποιώντας την πόλη, αλλά όχι όποιον φέρεται με αξιοπρέπεια.

Αλλά και εκτός από το θέμα της φήμης, άνδρες, δεν μου φαίνεται ότι είναι δίκαιο να παρακαλεί κανείς, τον δικαστή, ούτε παρακαλώντας τον να αθώνεται, αλλά εξηγώντας του και πείθοντας τον. Γιατί δεν βρίσκεται για τον σκοπό αυτό σ' αυτή τη θέση ο δικαστής, για να απονέμει τη δικαιοσύνη κάνοντας χάρες, αλλά για να κρίνει. Και έχει ορκιστεί να μην κάνει χάρες σ' όποιον του αρέσει, αλλά να δικάζει

σύμφωνα με τους νόμους. Δεν πρέπει λοιπόν, ούτε εμείς να σας εθίζουμε στην επιορκία, ούτε κι εσείς να τη συνηθίζετε. Γιατί τότε κανένας μας δεν θα έπραττε σύμφωνα με τη θέληση των θεών. Μην έχετε λοιπόν την αξίωση, άνδρες Αθηναίοι, να συμπεριφέρομαι απέναντί σας με τρόπο που ούτε εγώ θεωρώ ότι είναι σωστός ή δίκαιος ή αρεστός στους θεούς, και μάλιστα, μα τον Δία, τη στιγμή που κατηγορούμαι απ' αυτόν εδώ τον Μέλητο για ασέβεια προς τους θεούς.

Γιατί είναι φανερό ότι, αν σας έπειθα παρακαλώντας σας, θα σας έκανα να παραβείτε τον όρκο σας, και θα ήταν σαν να σας δίδασκα να μην πιστεύετε ότι υπάρχουν θεοί. Και απολογούμενος μ' αυτόν τον τρόπο θα ήταν σαν να κατηγορούσα τον εαυτό μου ότι δεν πιστεύω στους θεούς. Αλλά κάθε άλλο παρά αυτό συμβαίνει. Γιατί πιστεύω, άνδρες Αθηναίοι, όσο κανείς από τους κατηγορούς μου, και επαφίεμαι σ' εσάς και στον θεό για να αποφασίσετε αυτό που είναι το καλύτερο και για μένα και για σας.

(Ο Σωκράτης δευτερολογεί μετά την απόφαση του δικαστηρίου ότι είναι ένοχος και πριν αποφασίσει το δικαστήριο για την ποινή που θα του επιβάλει).

Το ότι δεν αγανακτώ, άνδρες Αθηναίοι, για το γεγονός ότι με κρίνατε ένοχο, οφείλεται σε πολλούς άλλους λόγους και στο ότι είναι κάτι που το περίμενα. Εκείνο όμως που με κάνει να απορώ, είναι ο αριθμός των ψήφων και από τις δύο μεριές. Γιατί δεν πίστευα ότι θα καταδικαζόμουν με τόσο μικρή πλειοψηφία, αλλά με πολύ μεγαλύτερη. Τώρα όμως, όπως φαίνεται, αν τριάντα μόνο ψήφοι είχαν πέσει αλλιώς, θα είχα αθωωθεί. Όσον αφορά την κατηγορία του Μέλητου, νομίζω ότι έχει ήδη αποδειχτεί η αθωότητά μου. Και όχι μόνο έχει αποδειχτεί η αθωότητά μου, αλλά είναι σ' όλους φανερό ότι, αν δεν είχαν παρουσιαστεί για να με κατηγορήσουν ο Άνυτος και ο Λύκων, θα χρώσταγε και χίλιες δραχμές πρόστιμο, επειδή δεν θα έπαιρνε ούτε το ένα πέμπτο των ψήφων.

Προτείνει λοιπόν αυτός ο άνθρωπος να με καταδικάσετε σε θάνατο. Ας είναι. Κι εγώ τί θα σας αντιπροτείνω, άνδρες Αθηναίοι; Προφανώς αυτό που μου αξίζει. Τί είναι λοιπόν αυτό; Τί πρέπει να πάθω, ποια ποινή πρέπει να μου επιβληθεί, επειδή έκρινα ότι πρέπει να παραιτηθώ από την ήσυχη ζωή και να παραμελήσω όλα εκείνα για τα οποία φροντίζουν οι περισσότεροι άνθρωποι, χρήματα, οικονομικά συμφέροντα, στρατηγίες, δημόσιες αγορεύσεις, και όλα τα άλλα αξιώματα και τις

πολιτικές συμμαχίες και φατρίες; Επειδή πιστεύοντας ότι μπορούσα να κάνω κάτι καλύτερο από το να εξασφαλιστώ ασχολούμενος με τέτοια πράγματα, δεν ασχολήθηκα μ' αυτά —που άμα το έκανα ούτε εσάς ούτε τον εαυτό μου θα ωφελούσα καθόλου—, αλλά πηγαίνοντας σε κάθε έναν χωριστά, του χάριζα τη μεγαλύτερη, κατά τη γνώμη μου, ευεργεσία; Ερχόμουν κοντά του κι επιχειρούσα να τον πείσω να μη φροντίσει για καμία άλλη υπόθεση του πριν φροντίσει τον εαυτόν του, πώς θα γίνει δηλαδή καλύτερος και συνετότερος, ούτε για τις υποθέσεις της πόλης αλλά για την ίδια την πόλη, και για όλα τα άλλα να φροντίζει με αυτόν τον τρόπο.

Τι μου αξίζει λοιπόν για αυτό που είμαι; Κάτι καλό, άνδρες Αθηναίοι, αν πρέπει στ' αλήθεια να τιμηθώ σύμφωνα με την αξία μου. Και να είναι βέβαια καλό που να μου ταιριάζει. Τι ταιριάζει σ' ένα φτωχό άνθρωπο που σας έχει ευεργετήσει και χρειάζεται να έχει χρόνο ελεύθερο για να σας παροτρύνει; Τίποτα άλλο, άνδρες Αθηναίοι, από τη δωρεάν σίτιση στο Πρυτανείο, και μάλιστα σ' αυτόν αρμόζει πιο πολύ παρά σε κάποιον από σας που νίκησε στην Ολυμπία σε ιπποδρομίες ή σε αρματοδρομίες με δύο ή με τέσσερα άλογα. Γιατί αυτός σας κάνει να φαίνεστε ευτυχείς, ενώ εγώ σας κάνω ευτυχείς. Άλλωστε εκείνος δεν έχει ανάγκη να τον τρέφουν, ενώ εγώ έχω. Εφ' όσον λοιπόν, πρέπει με δικαιοσύνη να μου αποδώσετε ό,τι μου αξίζει, σας προτείνω τη σίτιση μου στο Πρυτανείο.

Ίσως να νομίσετε ότι αυτά, όπως και τα άλλα περί οίκτου και ικεσιών, τα λέω από αλαζονεία. Όμως δεν είναι αυτό, άνδρες Αθηναίοι, αλλά το εξής: Είμαι βέβαιος ότι κανέναν άνθρωπο δεν έχω αδικήσει με τη θέλησή μου, ωστόσο δεν μπορώ να σας πείσω γι' αυτό. Ο λόγος είναι ότι μου δόθηκε λίγος χρόνος να σας μιλήσω. Αν ο νόμος όριζε, όπως σε άλλες πόλεις, σε περίπτωση θανάτου, να μην κρατάει η κρίση μόνο μία μέρα αλλά πολλές, νομίζω ότι θα είχατε πειστεί.

Τώρα όμως δεν είναι εύκολο σε λίγο χρόνο να διαλύσει κανείς μεγάλες συκοφαντίες. Όντας βέβαιος ότι δεν έχω αδικήσει κανέναν, δεν πρόκειται φυσικά να αδικήσω και τον εαυτόν μου. Δεν πρόκειται να μιλήσω εναντίον του και να πω ότι μου αξίζει να πάθω κάτι κακό προτείνοντας μάλιστα κάποια ποινή. Τί έχω να φοβηθώ; Μην πάθω εκείνο που προτείνει ο Μέλητος και που δεν ξέρω καλά-καλά, όπως είπα, αν είναι καλό ή κακό; Αντ' αυτού να προτιμήσω πράγματα τα οποία ξέρω καλά ότι είναι κακά και να τα προτείνω; Μήπως τη φυλακή;

Και τι θα με ωφελούσε να ζω μέσα στη φυλακή όντας δούλος εκείνων που θα ορίζονταν κάθε φορά να με φυλάνε, των Έντεκα; Μήπως χρηματική ποινή, και να

βρίσκομαι στη φυλακή μέχρι να τα πληρώσω όλα; Αλλά και πάλι καταλήγουμε στα ίδια που σας έλεγα πριν από λίγο. Δεν έχω χρήματα για να πληρώσω. Μήπως τότε να προτείνω εξορία; Ίσως να δεχόσαστε να με καταδικάσετε σε εξορία. Θα έπρεπε να αγαπάω πάρα πολύ τη ζωή μου, για να είμαι τόσο ασυλλόγιστος ώστε να μην μπορώ να σκεφτώ ότι ενώ εσείς που είσαστε συμπολίτες μου δεν μπορέσατε να υποφέρετε τον τρόπο της ζωής μου και τα λόγια μου, και δυσανασχετήσατε και οργιστήκατε ώστε να ζητάτε τώρα να απαλλαγείτε απ' αυτά, θα υπήρχαν άλλοι που θα μπορούσαν να τα ανεχτούν ευχαρίστως. Συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο, άνδρες Αθηναίοι. Τι ωραία, αλήθεια, θα ήταν η ζωή μου, αν άνθρωπος σ' αυτήν την ηλικία έφευγα από εδώ και ζούσα πηγαίνοντας από πόλη σε πόλη, διωγμένος από παντού! Γιατί ξέρω καλά ότι, όπου κι αν πάω, άμα μιλάω θα με ακούνε οι νέοι όπως και εδώ. Και αν προσπαθήσω να τους απομακρύνω, αυτοί οι ίδιοι θα με διώξουν πείθοντας τους πιο ηλικιωμένους. Κι αν δεν τους απομακρύνω, θα το κάνουν γι' αυτούς οι πατέρες τους και οι συγγενείς τους.

Θα μπορούσε ίσως να μου πει κανείς: «Δεν μπορείς, Σωκράτη, να φύγεις από εδώ και να ζήσεις ήσυχα σωπαίνοντας;». Αυτό ακριβώς είναι πολύ δύσκολο να το εξηγήσω σε μερικούς από σας. Γιατί αν σας πω ότι αυτό είναι σαν να παρακούω τον θεό και για το λόγο αυτόν είναι αδύνατο να ζω ήσυχος, δεν θα με πιστέψετε νομίζοντας ότι σας ειρωνεύομαι.

Αν πάλι σας πω ότι είναι πολύ μεγάλο αγαθό για τον άνθρωπο το να μιλάει κάθε μέρα για την αρετή και για τα άλλα για τα οποία με ακούτε να συζητάω εξετάζοντας τον εαυτόν μου και τους άλλους, και ότι η ζωή χωρίς να τα εξετάζει κανείς αυτά είναι ζωή που δεν αξίζει να τη ζει ο άνθρωπος, τότε θα με πιστέψετε ακόμα λιγότερο. Ωστόσο έτσι είναι, όπως σας τα λέω, άνδρες, και να σας πείσω δεν είναι εύκολο. Εγώ πάντως δεν θεώρησα ποτέ τον εαυτόν μου άξιο για οποιαδήποτε ποινή.

Αν είχα βέβαια χρήματα, θα πρότεινα να δώσω ένα χρηματικό ποσό που θα μπορούσα να το πληρώσω. Αυτό δεν θα με έβλαπτε καθόλου. Τώρα όμως δεν έχω. Αν πάντως θέλετε να μου ορίσετε ένα πρόστιμο που θα μπορούσα να το πληρώσω, θα μπορούσα ίσως να σας πληρώσω μια ασημένια μνα. Τόσο λοιπόν προτείνω. Αυτός εδώ ο Πλάτων, άνδρες Αθηναίοι, και ο Κρίτων και ο Κριτόβουλος και ο Απολλόδωρος με προτρέπουν να προτείνω τριάντα μνες, και θα εγγυηθούν αυτοί. Προτείνω λοιπόν αυτό το ποσό. Και εγγυητές για τα χρήματα θα είναι αυτοί οι αξιόπιστοι άνθρωποι.

(Ο Σωκράτης μιλάει στους δικαστές μετά την απόφασή τους που τον καταδικάζει σε θάνατο).

Επειδή δεν κάνατε λίγο καιρό ακόμα υπομονή, άνδρες Αθηναίοι, θα φορτωθείτε το κακό όνομα και τη μομφή εκείνων που θέλουν να κατηγορήσουν την πόλη πως θανάτωσε τον Σωκράτη, άνδρα σοφό. Γιατί θα πουν ότι είμαι σοφός, ακόμα κι αν δεν είμαι, εκείνοι που θέλουν να σας κακολογήσουν. Αν περιμένατε όμως λίγο καιρό, από μόνο του θα είχε γίνει αυτό. Γιατί βλέπετε την ηλικία μου, ότι βρίσκεται ήδη μακριά από τη ζωή και κοντά στον θάνατο. Δεν απευθύνομαι σε όλους σας, αλλά σ' εκείνους που με καταδίκασαν σε θάνατο.

Στους ίδιους έχω να πω και το εξής. Θα νομίζετε ίσως, άνδρες, ότι καταδικάστηκα επειδή δεν μπόρεσα να σας πω τα λόγια που χρειαζόνταν για να σας πείσω, εφ' όσον πίστευα ότι πρέπει να πω και να κάνω τα πάντα για να αποφύγω την καταδίκη. Κάθε άλλο. Καταδικάστηκα, όχι επειδή δεν μπόρεσα να σας πω τα κατάλληλα λόγια, αλλά επειδή δεν μπόρεσα να φανώ θρασύς και αναιδής, και επειδή δεν θέλησα να σας πω πράγματα που θα τα ακούγατε πολύ ευχαρίστως, να κλαίω και να οδύρομαι, να πράττω και να λέω πολλά άλλα, κατά τη γνώμη μου ανάξια μου, σαν αυτά που έχετε συνηθίσει να ακούτε από άλλους.

Αλλά ούτε τότε πίστεψα ότι έπρεπε λόγω του κινδύνου να πράξω κάτι ανάρμοστο για ελεύθερο άνθρωπο, ούτε και τώρα μετανιώνω για τον τρόπο που απολογήθηκα. Προτιμώ να πεθάνω, έχοντας απολογηθεί όπως το έκανα, παρά να ζω αλλιώς. Γιατί, ούτε σε δίκη ούτε σε πόλεμο ούτε σε οποιαδήποτε άλλη περίπτωση, πρέπει εγώ ή άλλος κανένας να μηχανεύεται πως, με κάθε μέσο, θα αποφύγει τον θάνατο.

Γιατί και στις μάχες πολλές φορές γίνεται φανερό ότι μπορεί κανείς να αποφύγει τον θάνατο εγκαταλείποντας τα όπλα του και ικετεύοντας τους εχθρούς. Υπάρχουν σ' όλες τις επικίνδυνες καταστάσεις, πολλοί άλλοι τρόποι, για να ξεφύγει κανείς από τον θάνατο, αν έχει το θράσος να πει και να πράξει οτιδήποτε. Δεν είναι λοιπόν κάτι το δύσκολο, άνδρες, το να αποφύγει κανείς τον θάνατο, είναι όμως πολύ δυσκολότερο να αποφύγει το κακό. Γιατί το κακό τρέχει γρηγορότερα από τον θάνατο.

Εμένα τώρα, αργό και γέροντα, με έχει προφτάσει το πιο αργό απ' τα δύο· τους κατηγορούς μου όμως, που είναι φοβεροί και γρήγοροι, το χειρότερο, η κακία. Εγώ

λοιπόν φεύγω έχοντας καταδικαστεί από σας σε θάνατο, αλλά εκείνοι από την αλήθεια, σε μοχθηρία και αδικία. Φυσικά, εγώ θα υπομείνω την ποινή μου, το ίδιο κι εκείνοι. Ίσως έτσι να έπρεπε να γίνει και νομίζω ότι καλώς έγινε ό,τι έγινε.

Θέλω όμως σε σας που με καταψηφίσατε, να δώσω κι έναν χρησμό για το μέλλον. Γιατί ήδη βρίσκομαι στο σημείο που οι άνθρωποι —σαν πρόκειται να πεθάνουν— αποκτούν τη δυνατότητα να προλέγουν καλύτερα. Λέω λοιπόν, σε όσους από σας, άνδρες, με σκοτώσατε, ότι αμέσως μετά τον θάνατό μου θα τιμωρηθείτε πολύ χειρότερα, μα τον Δία, απ' όσο με τιμωρείτε σκοτώνοντάς με. Γιατί τώρα με τη πράξη σας αυτή νομίζετε ότι θα απαλλαγείτε από το να δίνετε λόγο για τη ζωή σας. Αλλά ακριβώς το αντίθετο θα συμβεί, όπως εγώ σας τα λέω.

Γιατί, πλέον, θα αυξηθούν εκείνοι που θα σας ελέγχουν, τους οποίους εγώ μέχρι τώρα, χωρίς να το καταλαβαίνετε, εμπόδιζα. Και όσο πιο νέοι είναι τόσο πιο ενοχλητικοί θα σας γίνονται, κι εσείς πιο πολύ θα αγανακτήσετε. Γιατί αν νομίζετε ότι σκοτώνοντας ανθρώπους θα γλιτώσετε από τις επικρίσεις του τρόπου ζωής σας, δεν σκέφτεστε σωστά. Η μέθοδος αυτή απαλλαγής δεν είναι ούτε πολύ αποτελεσματική ούτε καλή. Εκείνη που είναι και καλύτερη και ευκολότερη είναι να μην εμποδίζετε τους άλλους να σας επικρίνουν, αλλά να προετοιμάζετε τον εαυτό σας ώστε να γίνει όσο το δυνατόν καλύτερος. Προλέγοντας αυτά για όσους από σας με καταδικάσατε, σας χαιρετώ.

Όσο γι' αυτούς που με αθώωσαν, ευχαρίστως θα μιλούσα μαζί τους για ό,τι συνέβη, ενώ οι άρχοντες θα είναι απασχολημένοι και μέχρι να πάω στον τόπο όπου πρέπει να πεθάνω. Γι' αυτό, άνδρες, μείνετε λίγο χρόνο ακόμα μαζί μου. Γιατί τίποτα δεν μας εμποδίζει, όσο είναι δυνατόν, να μιλάμε μεταξύ μας. Θέλω λοιπόν σε σας, που είσαστε φίλοι μου, να εξηγήσω τι σημαίνει αυτό που μου συνέβη.

Σ' εμένα λοιπόν, άνδρες δικαστές —και ονομάζοντας σας δικαστές πολύ σωστά σας ονομάζω έτσι— συνέβη κάτι θαυμαστό. Η συνηθισμένη μου μαντική ικανότητα, του δαιμονίου, άλλοτε εμφανιζόταν πολύ συχνά, και ακόμα και για μικρά πράγματα με εμπόδιζε, αν επρόκειτο να πράξω κάτι που δεν ήταν σωστό. Τώρα όμως μου συνέβη αυτό εδώ που βλέπετε κι εσείς οι ίδιοι, που θα το νόμιζε κανείς το χειρότερο από τα κακά, και τέτοιο θεωρείται.

Εμένα όμως ούτε το πρῶι που έφυγα από το σπίτι δεν με εμπόδισε το σημείο του θεού, ούτε όταν ερχόμουν εδώ στο δικαστήριο, ούτε κατά τη διάρκεια της ομιλίας μου για κάτι που επρόκειτο να πω. Ενώ σε άλλες ομιλίες μου πολλές στιγμές με

σταμάτησε καθώς μιλούσα. Τώρα όμως, σ' αυτήν την υπόθεση, πουθενά δεν με εμπόδισε, ούτε σε κάποια πράξη ούτε σε κάποιον λόγο. Πού το αποδίδω αυτό; Θα σας πω. Γιατί φαίνεται πως ό,τι μου συνέβη εδώ είναι για μένα καλό και δεν είναι όπως το νομίζουμε όσοι θεωρούμε ότι είναι κακό να πεθάνει κανείς.

Και έχω την καλύτερη απόδειξη γι' αυτό: γιατί δεν είναι δυνατόν να μη με είχε εμποδίσει το οικείο αυτό θείο σημείο, αν επρόκειτο να κάνω κάτι που δεν είναι καλό. Ας κατανοήσουμε λοιπόν ότι υπάρχει μεγάλη ελπίδα ό,τι έγινε να είναι καλό. Γιατί ένα από τα δυο είναι ο θάνατος: Ή δεν είναι τίποτα και όποιος πεθαίνει δεν έχει καμία συναίσθηση, ή, όπως λένε, συμβαίνει κάποια μεταβολή και μετοίκηση της ψυχής από τον εδώ τόπο σε έναν άλλον. Και είτε δεν υπάρχει καμία αίσθηση, αλλά είναι σαν ύπνος, κι αν είναι σαν να κοιμάται κανείς χωρίς να βλέπει ούτε όνειρο, τι θαυμάσιο όφελος που θα ήταν ο θάνατος!

Εγώ λοιπόν νομίζω ότι αν κάποιος έπρεπε να διαλέξει ανάμεσα σε μια νύχτα που κοιμήθηκε χωρίς να δει ούτε ένα όνειρο, και τις άλλες νύχτες και μέρες της ζωής του, αν έπρεπε να τις αντιπαραβάλει με τη νύχτα εκείνη και να σκεφτεί και να πει πόσα καλύτερα και πιο ευχάριστα μερόνυχτα έχει ζήσει στη ζωή του απ' αυτή τη νύχτα, νομίζω ότι όχι μόνον ο τυχαίος ιδιώτης αλλά κι ο μεγαλύτερος βασιλιάς θα τα έβρισκε πολύ λίγα σε σχέση με τα άλλα μερόνυχτα.

Αν κάτι τέτοιο είναι ο θάνατος, εγώ τουλάχιστον νομίζω ότι είναι όφελος. Γιατί έτσι η αιωνιότητα όλη δεν φαίνεται παρά σαν μία νύχτα. Αν πάλι ο θάνατος είναι αναχώρηση από εδώ για έναν άλλον τόπο κι είναι αλήθεια τα λεγόμενα ότι εκεί βρίσκονται όλοι όσοι έχουν πεθάνει, τί μεγαλύτερο καλό θα υπήρχε από αυτό, άνδρες δικαστές;

Αν κάποιος φτάνοντας στον Άδη, έχοντας απαλλαγεί απ' αυτούς εδώ που ισχυρίζονται ότι είναι δικαστές, θα βρει τους αληθινούς δικαστές που λένε ότι δικάζουν εκεί, τον Μίνωα και τον Ραδάμανθυ, τον Αιακό και τον Τριπτόλεμο και τους άλλους από τους ημίθεους που υπήρξαν δίκαιοι στη ζωή τους; Θα ήταν μήπως άσχημη αυτή η αναχώρηση; Ή πάλι, και ποιος από σας δεν θα έδινε οτιδήποτε για να βρεθεί με τον Ορφέα, τον Μουσαίο, τον Ησίοδο και τον Όμηρο; Εγώ πάντως πολλές φορές θα ήθελα να πεθάνω αν όλα αυτά αληθεύουν, γιατί, σ' εμένα τουλάχιστον, φαίνεται θαυμαστή η παραμονή σε μέρος που θα μπορούσα να συναντήσω τον Παλαμήδη, τον Αίαντα του Τελαμώνη κι όσους άλλους από τους παλιούς πέθαναν από άδικη κρίση, και να συγκρίνω τα παθήματά μου με τα δικά τους. Νομίζω πως κάθε άλλο παρά δυσάρεστα θα μου ήταν όλα αυτά. Και μάλιστα,

το σπουδαιότερο, να εξετάζω και να ερευνώ, όπως κάνω και για τους εδώ, ποιος απ' αυτούς είναι σοφός και ποιος νομίζει ότι είναι αλλά δεν είναι. Και πόσα δεν θα έδινε κανείς, άνδρες δικαστές, για να μπορέσει να εξετάσει εκείνον που ηγήθηκε της μεγάλης στρατιάς της Τροίας ή τον Οδυσσέα ή τον Σίσυφο —ή και χιλιάδες άλλους που θα μπορούσε να αναφέρει κανείς, άνδρες και γυναίκες— να μιλάει μ' αυτούς και να βρίσκεται μαζί τους και να τους εξετάζει; Δεν θα ήταν όλα αυτά ανείπωτη ευτυχία; Πάντως, για τέτοιες αιτίες, όσοι βρίσκονται εκεί δεν θανατώνουν. Εκείνοι, είναι και για πολλά άλλα πιο ευτυχισμένοι απ' τους εδώ, για τον λόγο ακόμα ότι τον υπόλοιπο χρόνο μένουν αθάνατοι, αν φυσικά όσα λέγονται είναι αλήθεια. Αλλά κι εσείς πρέπει, άνδρες δικαστές, να σκέφτεστε με ελπίδα τον θάνατο και να καταλάβετε ότι η αλήθεια είναι μόνο μία: Ότι δεν υπάρχει για τον καλόν άνθρωπο κανένα κακό, ούτε όταν ζει ούτε όταν πεθάνει, και ότι δεν αμελούν οι θεοί να φροντίζουν για τις υποθέσεις του. Και ούτε τα δικά μου τώρα συνέβησαν από μόνα τους, αλλά μου είναι φανερό ότι για μένα πια το να πεθάνω και το να απαλλαγώ από τα πράγματα αυτά είναι το καλύτερο. Γι' αυτό και το σημείο του θεού δεν με απέτρεψε καθόλου, και εγώ σ' εκείνους που με καταδίκασαν και στους κατηγορούς μου δεν κρατάω καμιά κακία. Παρ' όλο που δεν με καταδίκασαν και δεν με κατηγορήσαν μ' αυτήν τη σκέψη, αλλά επειδή πίστευαν ότι έτσι θα με έβλαπταν. Για τον λόγο αυτό είναι αξιοκατάκριτοι.

Απ' εκείνους ένα μόνο ζητώ: Τους γιους μου, όταν γίνουν έφηβοι, να τους τιμωρήσετε, άνδρες, στεναχωρώντας τους μ' εκείνα που σας στεναχώρησα κι εγώ, αν σας φανούν ότι νοιάζονται πιο πολύ για τα χρήματα ή για κάποιο άλλο πράγμα απ' ό,τι για την αρετή. Και αν νομίζουν ότι είναι κάτι ενώ δεν είναι, να τους επικρίνετε, όπως κι εγώ εσάς, που δεν φροντίζουν για εκείνα που πρέπει και που νομίζουν ότι είναι κάτι ενώ δεν αξίζουν τίποτα. Έτσι να πράξετε, κι ότι πάθω εγώ και οι γιοι μου από εσάς θα το έχω πάθει δίκαια.

Αλλά τώρα πια είναι ώρα να φύγουμε, εγώ για να πεθάνω, κι εσείς για να ζήσετε. Ποιοι από μας πηγαίνουν σε καλύτερο πράγμα, είναι άγνωστο σε όλους εκτός από τον θεό.